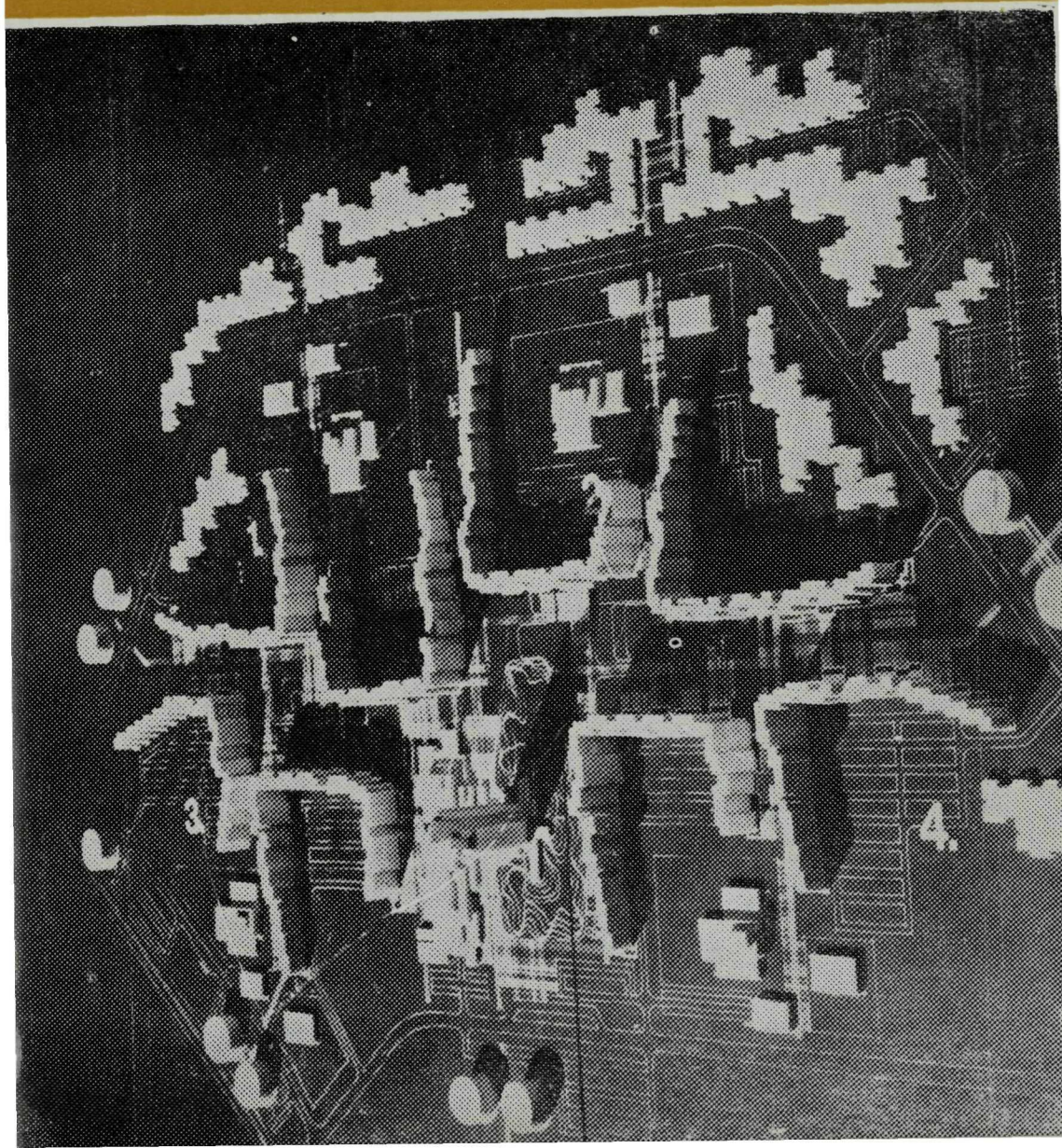


# JÁSZKUNSÁG

XVI. ÉVF. 3. SZÁM

1970. SZEPTEMBER



## JÁSZKUNSÁG

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat  
Szolnok Megyei Szervezetének folyóirata  
Megjelenik negyedévenként

XVI. évfolyam, 3. szám.

1970. szeptember

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta  
Központi Hírlap Irodánál Bp.: József nádor  
tér 1.) és a postahivataloknál. Előfizetési díj:  
1 évre 20,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni elő-  
fizetésnél 61 280, közületinél 61 066.

A szerkesztő bizottság elnöke:

S z u r m a y E r n ő

Szerkesztő bizottság:

Barna Gábor, Elek Lajos,  
Mészáros Ferenc, Mohácsi Ottó, Simon Béla,  
Soós István.

Felelős szerkesztő:

K a p o s v á r i G y u l a

Szerkesztőség, Szolnok, Kossuth tér 4.

Telefon: 123—50.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk  
vissza.

Kiadja a Szolnok megyei Néplap  
Lapkiadó Vállalat.

Felelős kiadó: Virágh István

---

Index: 25 910

---

3701-70 Szolnoki Nyomda, Szolnok,

Május 1 u. 19.

Felelős vezető: Kozák Ferenc.

## TARTALOMJEGYZÉK

<b>Selmeczi László:</b> Az államalapító István ki- rály évfordulóján ... ..	97
<b>Szabó István:</b> Lenin és az észti munkás- mozgalom ... ..	107
<b>Barna Gábor:</b> Szolnok-Kisgyepi városrész terve ... ..	113
<b>Kaposvári Gyula:</b> Múzeum — Közművelőd s. Az MSZMP KB tudománypolitikai irány- elveivel kapcsolatos Szolnok megyei mú- zeumi feladatokról ... ..	119
<b>Vaday Andrea:</b> Szolnok megye rómaikori p nzforgalma ... ..	130
<b>Dr. Nyitrai Lajos:</b> A könyvtári ismeret- terjesztés néhány kérdése ... ..	139

A címlapon:

Szolnok-Kisgyep, modellfoto

## AZ ÁLLAMALAPÍTÓ ISTVÁN KIRÁLY ÉVFORDULÓJÁN

Evfordulót ünnepelünk, a magyar állam megalapítója, I. István király születésének ezredéves évfordulóját. Ez alkalomból beszélünk István király családjáról, a korabeli magyar gazdaság és társadalom által István elé állított feladatokról, a feudális ideológia és szervezeti keretei (egyház), valamint a feudális állam megteremtéséről, s végezetül I. István történelmi szerepéről, életútjának, tetteinek, az általa létrehozott intézményeknek történelmi helyéről és jelentőségéről.

(Szerk.)

### I. Ahonnan vétetett

I. István életadatait, családi körülményeit a geneológiai kutatások legújabb eredményei többé-kevésbé megnyugtatóan tisztázták (*Vajay Szabolcs: Géza nagyfejedelem és családja. In: Székesfehérvár évszázadai. Székesfehérvár, 1967.*). Végleg megtisztították az apa és fiú, Géza és István alakját, az azt évszázadokon át eltakaró és eltorzító világi és egyházi hagyománytól.

Géza nagyfejedelem születésének idejét nem ismerjük. Pontos elhalálozási dátumár tudjuk, 997. február 1-én, idős korában hunyt el. Nagyfejedelemségének kezdete is csak hozzávetőlegesen határozható meg. Az elfogadott időpont 971. Így nagyfejedelemsége 971-től 997 februárjáig, 26 éven át tartott. Gézát *Pilgrim*, passauai püspök keresztelte meg 974-ben. A kereszttségben az István nevet nyerte, de sem a kereszténységgel nem élt, sem a keresztységben nyert nevét nem használta. Kereszténysége sokkal inkább reálpolitikai, mint meggyőződésbeli aktus volt. A kortárs *Tbietmár* merseburgi püspök szerint Géza fejedelem megtérése nem volt bensőséges. Keményen fogta ugyan mindazokat, akik a kereszténység erősödését akadályozták, ő maga azonban továbbra is a régi istenségek bevonásával mutatta be áldozatait. Amikor főpapja ezért megintette, azt válaszolta: ő eléggé gazdag és hatalmas ahhoz, hogy ezt megtehesse.

Géza először 967 táján nősült meg. Feleségül vette az erdélyi Gyula leányát, *Saroltot*. Első házasságából született három ismeretlen nevű leánya közül a legidősebb I. *Vitéz Boleszláv*, Lengyelország fejedelme, majd 1018 után királya, a középső *Sizzo* (Siegfried) thüringiai gróf, a legkisebb *Radomir* bolgár cárevis felesége lett. I. *István* negyediknek született. Nem sokkal születése után Géza *Saroltot* eltaszította magától és a levirátus ősi jogát gyakorolva – (Levirátus = sógorházasság. A levir a férj fitesvére vagy férfitrokonja. Egyes nomád népek így biztosították, hogy a család fő elhalálózása után, vagyona továbbra is a nemzetség tulajdonában maradjon.) – el-

vette elhalálozott öccse, *Mibály* feleségét, *Adelhaidot*, 986 táján. Adelhaid Ziemomysi lengyel fejedelem ismeretlen pogány anyától született leánya, I. Vitéz Beloszláv nagynénje volt. Géza második házasságából három ismeretlen nevű leánygyermek született, a legidősebb *Scholastica* néven a somlóvásárhelyi apácakolostor fejedelemasszonya, a középső *Orseoló Ottó*, a legfiatalabb a későbbi *Aba Sámuel* király felesége lett.

I. István születési évét a legújabb kutatás 975-ben állapította meg a korábban vélt s hagyományosan tartott 969. helyett. (Megjegyezni kívánjuk, hogy születése ezredéves fordulóját az általánosan elfogadott dátum szerint üljük.) Géza a saját nevét adta fiának is a keresztésben, így az István az Árpádok első keresztény mintájú hagyományos neve lett. Istvánt egyébként 975. december 25-én keresztelték Esztergomban, szülőhelyén. I. István Géza megkeresztelkedése előtti születésére állítólag *Vajk* nevéből következtetett a kutatás. László Gyula szerint a vajk méltóságnév, jelentése kisebbik vezér, tehát nem személynév.

Géza halála után a főfejedelemség a keresztény primogenitúrával (elsőszülött fiú utódlási joga) szemben, az ősi hagyományok értelmében (pogány szeniorátusi elképzelés) a levirre szállt volna át, s személyét meg is találjuk *Koppányban*, aki a krónika szerint vérfertőző nászra készült Szent István király anyjával. A korábban eltaszított Sarolt maga is úgy vélhette, most eljött az ő ideje. A készülő házasság kétségkívül politikai jellegű lett volna, a pogányság egyeduralma visszaállításának lehetősége a Géza erőszakolta primogenitúra és kereszténység ellen. István ellenlépései közismertek, egyféleképpen sújtotta lázongó apai és anyai rokonságát. Előbb Koppányt, majd Gyulát, végül Ajtonyt győzte le. Koppányt felnévelték, Gyula családjával együtt élete végéig fogságban volt. Sarolt további sorsáról nem tudunk semmit. Úgy látszik Sarolt és Koppány házassági terve után István maga is Adelhaidot tekintette anyja igazi feleségének, s Géza mellé temettette a székesfehérvári sírboltba.

István Géza halálakor már nős volt. 996-ban feleségül vette *Gizellát*, II. Civa-kodó Henrik bajor herceg és Welf Gizella burgundi hercegnő leányát. Gizella hét évvel István halála után, 1045-ben visszatért Bajorországba és Passauban, a Niedernburg kolostor apáca-fejedelemaasszonyaként hunyt el 1065. május 7-én.

István követe, *Ascherik püspök*, II. Szilveszter pápától kért és kapott koronát (ez nem azonos a ma ismert szent koronával), mellyel 1000. december 25-én Székesfehérvárott ünnepélyesen királlyá koronázták. Magyarország királyaként halt meg 1038. augusztus 25-én.

I. István és Gizella házasságából öt gyermek született. Az idősebb három nevét nem ismerjük, fiatalon elhunytak. A családi hagyományok szerint feltételezzük, hogy a legidősebb, ifjan elhunyt fiút *Istvánnak* nevezték. Negyedik gyermekként született *Imre* 1007-ben, akinek neve eredetileg Henrik volt és a népetimológia csinált belőle Imre nevet, mint ahogy anyja, Gizella nevét is Keszlának ejtették akkoriban. Imre, mint trónörökös, a Dux Ruižorum (királyi testőrség parancsnoka) címet viselte. 1022 táján megnősült. Felesége nevét nem ismerjük, a történelmi források mindössze anynyit jegyeztek fel róla, hogy a „görög (bizánci) császár rokona” volt. Imre vadászaton vesztette életét 1031. szeptember 2-án. Halála után felesége, aki Magyarország második királynéja kellett volna legyen, a feltehetően számára alapított veszprémi-völgyi görög apácakolostorba vonult vissza. István legkisebb fia, *Ottó*, 1010 táján született, s fiatalon elhalálozott. Mind Imrét, mind Ottót Székesfehérvárott, a Nagyboldogasszony bazilikában temették el.

I. István családjából az egyház boldoggá avatta feleségét, Gizellát (ünnepe február 1.), 1083-ban szentté avatta Istvánt (ünnepe augusztus 20.) és fiát Imrét (ünnepe november 5.).

## II. „Megszólal egy kürt napnyugat felé, esatára hívó — ez a Lehelé...!”

(Arany János: A tetétleni halmon)

Annak a mindnyájunk számára közsímert ténynek, hogy a magyar népnek nemcsak volt történelme, hanem történelme van, hogy a magyar nép nemcsak a nevét adta a történelemnek (mint pl. a kabarok, besenyők, magyarországi jászok, kunok, stb.), hanem tetteivel a történelmi fejlődés élvonalában ma is írja történelmét, előzményei a honfoglalást közvetlenül követő, X. századi fejlődésünkben keresendők. Ez a *fejlődés* a honfoglaló magyarok nemzetségi, az ősközösségi társadalom legfejlettebb fokán levő társadalmának gazdasági és politikai válságában jelentkezett, s a X. század második felében az ország hatalmasait, legalábbis azokat, akik képesek voltak mindezt meglátni, válaszút elé állította. Vagy segítik a válságban jelentkező újat mind a gazdaságban, mind a társadalomban, s akkor népük továbbra is fennmarad, vagy görcsösen ragaszkodnak a régihez, s akkor népük örökre letűnik a történelem színpadáról. De hogyan is történt mindez?

A honfoglaló magyarság a nomadizmusnak egy bizonyos fokán álló *pásztor-nép* volt. Ez azt jelenti, hogy komplex gazdaságában a döntő súlyt az állattartás, s ezen belül is a nagyállattartás (ló, szarvasmarha) képezte. Mindennek egyenes következménye, hogy a *gazdasági és így a politikai hatalom alapja az állatvagyon volt*. Ennek következtében nomád a jellege az előkelők temetkezéseinek – törökös viselet, lovas-temetkezés, magános sírok, kis- vagy nagycsaládi temetők –, szemben a köznép mindeme jellegzetességekkel nem bíró, nagy sírszámú nemzetségi temetőivel, hajkarikás sírjaival. A honfoglalást követő megtelepedés nemzetségi szállásterületekre osztotta a Kárpát-medencét. A szállásváltó pásztorkodás ilymódon a nemzetségi szállásterületeken belül, kis körzetekben folyt. Az állattartást kiegészítendő, az azt követő második helyen állott a földművelés. A X. századi magyarok földművelése ekés földművelés volt, s ismeretét még Levédiából hozták magukkal. Miután gazdaságilag az állattartásnak alárendelt volt, s csak a nyárra korlátozódott, rövid tenyészidejű gabonaneműek (köles, árpa) termesztéséből állott. Az állattartást és földművelést kiegészítette ebben a gazdasági rendszerben az ősfoglalkozások gyűjtőnév alatt egybe-foglalható gyűjtögetés, vadászat és halászat.

A fentebb vázolt gazdasági rendszerre, ha bomló formában is, de még vérségi alapon szerveződő társadalmi rendszer épült. A honfoglaló magyarság rokonságilag, amely a közös őstől való származás tudatában fejeződött ki, két nagy csoportra, megfelelő szakkifejezéssel élve, frátriára oszlott. Feltehetően ezt fejezi ki az eredetmondában szereplő testvérpár, Hunor és Magyar is. A frátriák nemzetségekre oszlottak. Valamennyi vélemény a honfoglaló magyar nemzetségek számát ötven felett határozza meg. A mai Szolnok megyét betelepítő nemzetség nevére vonatkozóan megoszlanak a vélemények. A korszak egyik legjelesebb kutatója, Győrffy György úgy véli, hogy Szolnok megye esetleg a Vezseny nemzetség szállásterülete lehetett. A nemzetség szintén vérségi alapon szerveződött, tagjai valamennyien szabadok voltak, de a nemzetség élén álló nemzetségszű állat- és egyéb vagyoni messze túlszárnyalta az egyszerű nemzetségtagok vagyonát. A nemzetség vagyoniilag erősen rétegezett volt. A nemzetség gazdagabb rétegéhez tartozókat nemcsak vagyonuk választotta el a közszabadoktól, hanem az is, hogy szépszámu rabszolgát tartottak, noha a rab-

szolgasság, mint társadalmi rendszer, a magyar történelemből kimaradt. Ugyancsak gyakran előfordult, hogy a nemzetség szegényei is személyileg függő viszonyba kerültek a gazdagoktól, szolgáltniok kellett. A X. századi magyar nemzetségekben a szolgasságnak igen sokféle foka alakult ki. Bizonyára emlékszünk arra a népmesére, amelyben a főhős ellenfelét kézitusában úgy győzi le, hogy előbb bokáig, majd térdig, később derékig, végül vállig vágja a földbe. Ez a népmesemotívum éppen a bomló nemzeti társadalomban levő személyi függés variációit tárja igen szemléletesen elénk. Ugyanis olyan mértékben vagy szolgám, amennyi a földben van belőled. Azt a részed már saját akaratodból nem mozgathatod. A honfoglaló magyar társadalom bomló voltára az általunk jól ismert törzsek nevei is utalnak. A hét törzs – Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér és Keszi – mindegyike több nemzetséget tömörített magába, s már nem vérségi, hanem politikai egység volt.

A X. századi magyar gazdasági rendszer nem tette lehetővé a teljes lakosság foglalkoztatását és ellátását. Relatív túlnépesedésnek vált alapjává. Megnőtt a termelésből kiszorultak száma. Ezt az emberfelesleget a honfoglalás után a szinte évről-évre ismétlődő *kalandozó badjáratok* foglalkoztatták. A X. századi magyar társadalom leglényegesebb jegyeire is érvényes Engels tétele a katonai demokráciáról:

*„Katonai ez a demokrácia, mert a háború és a háborúra való szervezkedés most a nép életének állandó funkciója lett. A szomszéd népek gazdagsága izgatja a népek kapzsiságát, mert a gazdagság megszerzése már a legfőbb életcélok egyikévé lett számukra. Barbárok ezek: a rablást könnyebbnek, sőt tiszteletreméltóbbnak tekintik, mint a termelőmunkát. Azelőtt csak támadások megbosszulására, vagy a szűkebbé vált terület kiterjesztésére vezettek háborúkat, most a puszta rablás céljából – a háború állandó kereső foglalkozássá lesz...”* (Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete.)

A kalandozásoknak két nagy vereség, Merseburgnál 933-ban és Augsburgnál 955-ben, véget vetett. Augsburgnál vesztette életét Lél (Lehel) is, akinek a Jászberényben őrzött Lehel kürtjét tulajdonítja a hagyomány, jóllehet helytelenül, ugyanis a kürt későbbi. 955 után már csak néhány Bizánc felé irányuló kalandozásról tudunk. A kalandozásokról különböző nyugati, kolostori évkönyvek, krónikások nyújtanak tájékoztatást. Minden forrás egyetért abban, hogy a kalandozások eredményeképpen a magyarok „sok kincset zsákmányoltak, sok asszonyt és férfit magukkal fogságba elhurcoltak”. Egyikük külön kiemeli, hogy *parasztcsaládokat vittek magukkal*. Következésképpen a kalandozások során szerzett foglyokat nem pásztoroknak alkalmazták, hanem földművelésre fogták be. A kalandozások megszűnése után a nemzetségek közsabadjai közül is egyre többen kényszerültek a földműveléssel járó életformaváltásra. Ez a réteg egyelőre még szabad paraszt volt. Mindezen összetevők eredményeképpen a X. század végére a korabeli magyar gazdaság szerkezetén belül a földművelés, ha túlsúlyra nem is jutott az állattartással szemben, mindenesetre elég jelentős helyet foglalt el ahhoz, hogy a feudális társadalmi rendszer gazdasági alapja – a föld-magántulajdon monopóliuma – ráépülhessen.

X. századi fejlődésünk ugyancsak magában hordozta a kialakuló osztálytársadalmat és állam csiréit is. Engels írta a fentebb idézett helyen: *„A rablóbadjáratok megnövelik a fő- és alvezérek hatalmát. Abból a szokásból, hogy utódjukat ugyanabból a családból választják, az apajog győzelme után először megtírt, azután megköveteli, végül bitorolt hivatalöröklés lesz. Ezzel lerakták az örökletes királyság és nemesség alapjait.”* Ezen folyamat következtében választanak főfejedelmet a honfog-

alástól kezdődően az Árpádok családjából. Ezen folyamat következtében alakul ki mind a főfejedelem, mind a nemzetségi arisztokrácia körül a katonai kíséretnek rendszere. A nemzetségi arisztokrácia és kísérei szembenálltak a szegényekkel, legyenek azok szolgák, vagy szabadok. Ez a szembenállás már akkor kibékíthetetlen volt, mert potenciálisan a későbbi uralkodó és elnyomott osztály tagjai jelentkeztek a szembenálló felekben.

### III. „Idwez leegy bodog zent Isthwan kyral...

**Idwez leegy my meg tereceswnknek byzon doctora es apostola.”**

(Erdy Kódex)

A feudális állam megszervezése közben, közvetlenül az elnyomó apparátus kiépítését követte az állami, majd az egyházi szervezet kiépítése, az egyházmegyék, püspökségek létrehozása. Ez a folyamat minden feudális állam történetét végigkísérte. E folyamat ma is élő tanúi szerte a világon látható, a különböző nemzeti egyházak megalakulásakor építettek, s a műemlékvédelem, a művészettörténet és építészettörténet által igen nagy becsben tartott templomok és egyéb egyházi célok szolgáltató épületek. A nemzeti egyházak mindenütt, így Magyarországon is a feudális állam egyik legfőbb támaszává lettek, részben azért, mert a templomépítésekkel, kolostorok, monostorok létesítésével a király földbirtokot is adományozott, s az évek során az egyház az egyik legnagyobb földbirtokossá vált, másrészt az egyház a feudális társadalmi rendszer legfőbb ideológiai támasza volt.

Az államszervező harcok térbeli és időbeli sorrendjéből megállapítható, hogy a küzdelem a Dunántúlon kezdődött, onnan indult ki és fokozatosan haladt kelet felé. Így az első egyházmegyék és püspökségek is a Dunántúlon keletkeztek. De mindez már I. István király tevékenységének eredménye és a küzdelem a feudális ideológia elterjesztésére korábban kezdődött, s nem is egészen úgy, ahogy később eldőlt.

Tudniillik a magyarság először a bizánci kereszténységgel ismerkedett meg – ez a kereszténységnek a görög ága –, amikor Bulcsu és Termacsu, majd Gyula Bizáncba látogatott. A nyugati egyház – római – térítő akciója csak a 970-es években indult meg, s ebben a passauai egyház játszotta a főszerepet. Gézát és Istvánt is Pilgrim, passauai püspök keresztelte meg. Történéseink nagyobb része István anyját, Saroltot, a Gyula leányát görög kereszténynek véli. Itt kell megjegyeznünk, hogy a paládicsi monostor (a mai Paládicspuszta területén, helye közelebről ismeretlen), Szolnok megye legrégebb alapítású temploma is görög rítusú volt.

A keresztény hittérítés erőteljes megindulását István és Gizella házasságának évétől – 996 – számíthatjuk.

A legrégebbi egyházmegye, a veszprémi már 1001-ben fennállott. A sántát legyőző szent Mihály tiszteletére szentelték fel. Az Árpád-házi püspöksége volt. Első püspökét Istvánnak hívták. Templomát Gizella királyné építtette. A további kilenc egyházmegye az István alapította tízből sorban a következő: esztergomi, érseki székhely, szent Adalbert püspök tiszteletére szentelték fel. A megye első feje Sebestyén érsek volt. A győri és a váci egyházmegyét, mely utóbbihoz Szolnok megye is tartozott, Mária, vagy ahogy már akkor nevezték, a „Nagyasszony” tiszteletére szentelték fel. A veszprémi egyházmegyéhez hasonlóan szent Mihály tiszteletére alapították az erdélyi egyházmegyét. A pécsi egyházmegyét szent Péter, az egrit az olajban főzött szent János tiszteletére szentelték fel. A kalocsai egyházmegye első püspöke, a későbbi érseki rangot

elért, a nép nyelvén Asztrikként számontartott Ascherich volt. Az egyházmegyék sorát a bihari és a csanádi püspökség zárta le.

Az immár megkeresztelkedetteknek István törvényei előírták azokat a rendszabályokat, melyek az istennek tetszőek, s ilyenmódon az egyháznak is. A vasárnapot meg kellett ülni. Ha valaki vasárnap ökörrrel dolgozott és a pap, ispán (világi megye feje), vagy más keresztény ember meglátta, ökrét elvették és megették az ispán vitézei. Ugyancsak így szólt a törvény lóval való munka esetén is, bár a lovat meg lehetett váltani. Aki csak gyalogszerszámmal dolgozott, elvesztette szerszámát és ruháját. A temetésre vonatkozóan István úgy rendelkezett, hogy aki megátalkodva, papí intés dacára nem gyónta meg bűnét és úgy halt meg, azt egyházi szertartás nélkül temessék el, mint hitetlent, viszont, aki hirtelen halállal múlt ki, egyházi temetésben részesült.

Külön templomot minden tíz falu épített magának, s egyben fenntartására adnia kellett két szolgát, két telekkel, lovat, csikót, hat ökröt, két tehenet és harminc darab aprójszágot. Az István idejében épült falusi templomok szemben a királyi székhely székesegyházával, alig voltak nagyobbak a falvak házáinál, és rendszerint fából készültek, vagy faluk agyaggal letapasztott sövényfonás volt. Ide gyűlt vasárnapokon és más ünnepnapokon a falu apraja-nagyja, erre a falu bírása külön is ügyelt, s otthon csak az maradhatott, aki a tüzet őrizte. A templomban a rendre szigorú szabályok örködtek. Aki mise alatt suttogott, isten igéjére kellően nem hallgatott, ha valami öregebb, tekintélyesebb ember volt, szégyenfövel kiutasították a templomból, de a gyereket vagy közembert nyilvánosan kikötötték a templom előcsarnokába, haját levágták és megkorbácsolták.

Istentisztelet után a templom körül élénk élet alakult ki. A néhány kereskedő a templom oldalánál keresett menedéket, s a vasárnap vásárnappá is lett, melyen mindenféle mulatsággal lehetett kipihenni a hét fáradalmaikat.

Igaztalanok lennének az egyházzal szemben, ha eltagadnánk haladó szerepét István korában. Többek között az írásbeliség és a műveltség egyetlen fellegvára volt. Korai történetünkre vonatkozó krónikáinkat is egyházi férfiak írták. A kor tudományos ismereteit csak az egyházi iskolákban lehetett megszerezni. Ugyancsak nagy szerepet játszottak a szerzetesrendek koruk földművelése és gazdálkodása ismereteinek elterjesztésében azon a Magyarországon, melynek lakói ha műveltek is földet korábban, gazdálkodásuk szerkezete merőben más volt. Igaz viszont az is, hogy ugyanez az egyház az évszázadok folyamán, mint földesúr az egyik legfőbb kizsákmányoló szerepét is betöltötte.

#### **IV. Pogány szokásjog helyett feudális állam**

Az állam lényegét megfogalmazó Marx meghatározást talán nincs is olyan olvasó, aki nem ismerné, annyiszor és annyi alkalomkor szóbakerült. Nos ezt az uralkodó osztály kezében más osztályok elnyomására szolgáló szervezetet, gépezetet, melyet a szocialista forradalommal szét kellett zúzni ahhoz, hogy ma a világ leghaladóbb társadalmi rendszerének keretei között élhessünk, akkor I. István vezérletével létrehozni történelmileg haladó lépés volt. A pogány magyar, jelesen osztály nélküli, nemzeti társadalom túlélte önmagát, s az osztálytársadalom kialakulása a fejlődésnek azon a szakaszán szükségszerű volt.

Az állam megszervezése azonban nem ment egycsapásra. I. Istvánnak súlyos és véres harcok árán sikerült azt létrehoznia. Folytatnia kellett a Géza megkezdte harcot



a *lázadó vezérek* leverésére. A régi szabadsággal operáló törzsi arisztokráciának az uralkodóosztálynak azon részével való szembenállását, mely a központi szervezet, az állam létrejöttét kívánta, meg kellett szüntetnie.

Az állam megszervezését, a lázadók, Koppány, Ajtony, végül Gyula leverésével látjuk befejezettnek, szemben a polgári történetírás hagyományozta 1001-es esztendővel, és a II. Szilveszter pápától nyert koronával való királlyá koronázás tényével. Az bizonyos, hogy a királlyá koronázás tényét sok mindenre felhasználták. Egyesek megpróbálták bebizonyítani vele a római, katolikus egyház Magyarországra való kiterjesztésének fontosságát – ugyanis innen a korona. Mások a szent korona tant felhasználva, a polgári nemzet és az uralkodó összetartozását is I. István hagyatékának vélték. Míg ismét mások a koronázást *szentistváni birodalomnak* értelmezve sovíniszta célok létjogosultságát látták bizonyítottnak.

Nyilvánvaló, hogy a koronázásnak megvolt a maga külpolitikai jelentősége. A megkoronázott magyar király nagyobb súllyal léphetett fel, mint a nemzeti társadalmat képviselő fejedelem. De az állam megszervezése nem a koronázással zárult, s nem annak a függvénye, hanem belső társadalmi okok következménye volt.

Az István által létrehozott állam gazdasági alapja a feudális földtulajdon volt, annak ellenére, hogy István idejében még nem jutott túlsúlyra az ország területén. A feudális tulajdonra épülő gazdálkodás először a király, a királyhoz csatlakozó nemesség, valamint a levert lázadó vezérek birtokain terjedt el. Ugyancsak erre az útra tért az egyház is. Viszont továbbra is feladatot képezett a volt nemzeti közszabadok rétegének, melyek földközösségei szívósan védték régi jogaikat, lesüllyesztése és földjeiknek a királyi birtokokhoz való csatolása. I. István korában a legnagyobb földesúr maga a király volt. Az ő tulajdonában volt a földterület döntő része, bár már megkezdte a földek elkótyavetyélését a későbbi földesuraknak.

A létrejött feudális állam a megyerendszerre épült fel. A vármegye ebben az időben katonai, jogi, s gazdasági egység is volt. A korábbi vitát, hogy germán (frank), avagy szláv alapokon épült-e fel az István-kori megyerendszer, a legújabb kutatások egyértelműen eldöntötték. Bizonyították a kérdésfeltevés ilyen módjának helytelen voltát, s feltárták a feudális megyerendszer kialakulásának valószínű folyamatát.

Az István-kori vármegye a nemzeti szállásterületekből alakult ki, nagyjából megtartva annak határait. A megye központjában királyi vár állott, részben a megye központjaként, részben a megye területén levő királyi birtokok gazdasági centrumaként. A várat s a megyét az ispán igazgatta. A megye területe három részre oszlott. Egyharmada megmaradt a nemzeti tulajdonában, másik harmada a király birtoka volt, s harmadik harmada a várnép ellátására szolgált.

Szolnok megyét is I. István hozta létre. Területileg eredetileg Bihartól a mai Szolnokig a Tisza mindkét partján terjedt, de a történelem folyamán sokat változott. A megye lakosainak fő feladata a sószállítás biztosítása volt, mely akkor az erdélyi sóbányákból szekereken történt. Szolnok megye neve – az Új Magyar Lexikon hely-

telennek bizonyult magyarázatával ellentétben – nem a szláv sóvágóból (szol-nik) ered, hanem I. István által kinevezett első ispánja, Zounock (többféle írásmódját ismerjük, de az „L” betű mindegyikből hiányzik) nevét viseli ma is. Szolnok megye nevének származása nem egyedülálló István korában. Hasonlóképpen kapta nevét az egykori Csanád megye is. Szolnok földvárát a Tisza és a Zagyva összefolyásának szögében építették fel, István-kori eredetét bizonyítandó, területéről a király ezüst dénárja került elő.

A magyar állam első törvényeit a királyi szenátus hozta, amely még nem volt kialakult testület, hanem jobbára a királyhoz közelálló főurakból állott. A törvények a legszigorúbban a verekedést büntették. Aki kardot rántott, akárki lett volt is az, az általa kirántott kard által veszejtették el. Hasonló büntetés érte az ispánt is, ha a törvény után más házára tört, s ha valaki szembeszállt vele és a támadót agyonverte, nem érte büntetés. Ha valakit haragból vagy gógból szándékosan életétől megfosztottak, a gyilkos vérdíjat kellett fizessen, melyet a király, a rokonok és a bírák között osztottak szét. Az esküszegőnek kezét vágták le, hacsak meg nem váltotta. Az uralkodóosztály későbbi kasztszerű elkülönülése jelent meg azokban a törvényekben, melyek a rabszolgákkal és a szolgálkkal való viszonyt szabályozták. István egyéb törvényei a korábbi pogány jogszokásokat törölték el – pl. tiltották a nőrablást és a levirátust (az özvegyet senki sem kényszeríthette újabb házasságra), valamint a pogány hitvilág papjai, a sámánok és jósok működése ellen fogantatosítottak intézkedéseket.

## V. Az új magyar állam harca az idegen hódítók ellen

Az István létrehozta magyar államot kezdettől fogva veszély fenyegette, s éppen nyugatról. A magyar fasiszmus történetirői szerint az istváni államalapítás, a haladás irányába tett lépés lényege éppen abban állt, hogy a „barbár” Kelettel szemben a „civilizált” Nyugathoz csatlakozott. Nos a civilizált Nyugat legfejlettebb állama, a német-római birodalom, melynek egyik hercegnőjét kapta István feleségül, kezdettől fogva más államok rovására igyekezett terjeszkedni, s célpontjai a fejletlenebb keleti államok, Csehország, Lengyelország és Magyarország voltak.

István uralkodása idején már sor került az első, szervezett hadjáratra. A hadsereget, mely 1030. június végén avagy július elején Sopron felől tört be az országba, maga a császár, II. Konrád vezette. A magyar sereg visszavonult. Visszavonulásakor maga előtt elpusztított minden falut és élelmet. A támadók így nehéz körülmények között eljutottak ugyan a Rábáig, de közben a magyar csapatok a betolakodók háta mögött elfoglalták Bécset, s így a hódítók kelepcébe kerültek. Az István által kiépített hadsereg, melyben célszerűen keveredett a régi nomád (könnyűfegyverzet) és a feudális haditechnika (nehézfegyverzet), elég erős volt ahhoz, hogy ne kerülhessen sor egy második augsburgi csatára. Az egykorú német krónikás, az Altaichi évkönyvek írója a következőképpen tudósított a hódítók vereségéről: „Konrád császár, aki hadsereggel ment Magyarországra, innen visszatérve, az altaichi kolostorban töltötte az éjszakát.

Magyarországról sereg nélkül és minden eredmény nélkül tért vissza, mert a sereg az éhségtől elpusztult.” Elpusztult, mert István király a felégetett föld taktikáját alkalmazta. De a felégetett föld taktikáját csak aképpen lehetett alkalmaznia, ha a nép egésze részt vett a honvédő harcban – enélkül nem védhette volna meg sikeresen az ország függetlenségét.

Mindaz, amit idáig I. (szent) István életútjáról, tevékenységéről elmondottunk, teszi őt korának egyik kiemelkedő egyéniségévé. Mindezt a kortárs történetírók is elismerték. Emellett kihangsúlyozták Magyarország első királyának nemes emberi vonásait is. De mielőtt a kortársak véleményeiben tallóznánk, lássuk, hogyan vall elveiről maga a király fiához intézett intelmeiben.

„*Ne feledd, hogy minden ember egyforma, hogy semmi sem magasztal fel inkább, mint az alázatosság, és semmi sem ront meg inkább, mint a gőg és irigység. Ha jó akaratú lész és nem bántasz senkit: király leszesz és szeretni fognak, de ha szenvedélyes, gőgös, rosszakarátú, türelmetlen vagy, nagyjaidnak nyakára ülsz, a nemzet ereje romlása léssen királyságodnak, és országod idegennek jut majd birtokába.*”

Úgy véljük, hogy az idézetben benne foglaltatik mindaz, amit a külföldi kortársak I. Istvánról írtak. Kiemelték azt a ritka képességét, hogy munkatársakul a legkiválóbb embereket tudta kiválasztani. Hangsúlyozták békeszeretetét. Uralkodása alatt az aranykor jött el, jegyezte meg az egyik író. E nemes jellemvonása szállóigévé vált abban a mondásban, mely szerint nagy ellenfele II. Konrád testvére, Henrik herceg szembeszállt bátyjával és miután vereséget szenvedett, I. István udvarában keresett menedéket. István nem akarta ellenfele kárára felhasználni a kínálózó alkalmat, és ezt úgy adta Henrik tudtára, hogy pénteki napon sültet tálatatott neki. Amikor a herceg a sültet meglátta és megdöbbenve nézett a királyra, az azt mondta neki, nagyobb bűn testvérét háborúval zaklatni, mint pénteken húst enni.

Páratlan nagylelkűsége ellenére mindig kellő eréllyel lépett fel azok ellen, akik az új állam rendjébe nem akartak beilleszkedni. Ugyancsak rendkívüli szigorral, mondhatni kegyetlenséggel előzte meg, hogy halála után a trónöröklésben a pogány levirátus gyakorlására bármiféle mód is nyílhasson. Ezért vakítottatta meg apja öccsének fiát, Vászolyt. Az Istvánt szentéletű férfiúnak bemutató egyházi történetírás nem is tudott mit kezdeni a királyon élete végén esett szegényfolttal és Vászoly megvakíttatásának ötletét mindenképpen felesége, Gizella nyakába igyekezett varrni.

Ugyancsak sokat foglalkoztatja a kortárs történetírókat István királynak a kereszténység elterjesztése és az egyház megszervezése érdekében végzett ténykedése. Valamennyien a térítés nagyobbmértvű megindulását István és Gizella házasságával kapcsolják össze, de legtöbbjük Istvánt helyezi az alkotás középpontjába. Ugyancsak tudják azt is, hogy István az országot tíz egyházmegyére (püspökség) osztotta.

A király életének utolsó éveiről a külföldi krónikások keveset tudnak, bár egyikük ismeri Vászoly megvakíttatását és András, Béla, valamint Levente száműzetését. Mindnyájan kiemelik, hogy utódját, Orseolo Pétert megeskette, halála után végakarátának megfelelő módon gondoskodják feleségéről.

I. István, Magyarország első királya, a magyar feudális állam létrehozója, 1038. augusztus 15-én hunyt el. Székesfehérvárott volt temetése, ahol koporsója ma is látható. Ez alkalmából tömérdek ember sereglett ott össze, sátraikkal ellepven a térségeket, mint ahogy akkor írták. A temetésre összegyűltek megérezték, hogy nagy embert temetnek. Olyan embert, aki a maga korában a haladás útját járta. A haladásért tett lépéseiért, valamint a magyar haza mindenkori áldozatkész védelméért kell őt magunkénak vallanunk és ezt kell életútjából elsősorban örök tanulságként megőriznünk. És még valamit! Sose feledjük, „... minden ember egyforma...”

Selmeczi László

#### E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:

Barna Gábor főmérnök, a Városi Tanács osztályvezetője, Szolnok; Kaposvári Gyula megyei múzeumigazgató, Szolnok; dr. Nyitrai László, a Megyei Könyvtár igazgatóhelyettese, Szolnok; Selmeczi László megyei múzeumigazgató-helyettes, Szolnok; Szabó István múzeológus, Szolnok és Vaday Andrea múzeológus, Szolnok.

## LENIN ÉS AZ ÉSZT MUNKÁSMOZGALOM

Észtország a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelméig Oroszország része volt. Ez sok tekintetben meghatározta sorsának alakulását. Helyzete lényegében azonos volt Oroszországéval, vele együtt fejlődött, iparosodott, lépett visszavonhatatlanul a forradalom útjára. Munkásmozgalmuk is sok hasonlóságot mutat. A múlt század végén Észtországban egymás után alakulnak a nagy gyárak, amelyek természetesen elősegítik a munkásosztály erősödését, számbeli gyarapodását. Az észti kikötőkben Oroszország legnagyobb áruforgalma bonyolódik, itt állomásoznak azok az orosz hadihajók, amelyeknek matrózai az orosz forradalmi mozgalmak jelentős bázisát alkotják majd. Területileg is rendkívül közel vannak a születendő, marxista képzettséggel rendelkező orosz munkásság központjához. E tényezők eleve meghatározták az észti munkásmozgalmak fejlődés irányát.

A területi közelség, a közös ellenség, az orosz cári elnyomás elleni harc, kezdetől fogva egy táborba vonta az észti és az orosz munkásmozgalmakat. Moszkva, Leningrád egyetemén tanuló diákok azok, akik elsőként ismertetik meg az észti munkásmozgalmakat a marxizmus eszméivel. De számtalan adat van arra is, hogy ezeknek az eszméknek a terjesztése, a munkásság körében kifejtett marxista agitáció miatt a Moszkva, Leningrád egyeteméről eltanácsolt diákok a Pétervárhoz legközelebb eső Tartu egyetemére iratkoznak át. Itt folytatják tovább megkezdett tevékenységüket.

Már a kezdeti észti munkásmozgalmak is szoros kapcsolatban állt az oroszországi szervezkedésekkel, szervezetekkel. Ez az igen erős kötődés az 1905–1907-es és az 1917-es forradalmak idején eredményes.

Lenin külön figyelmet szentelt az észti munkásmozgalmak tanulmányozásának. Észti kutatók, párttörténészek a centenáriumi készülődés közben számos olyan adatot tártak fel, amely az észti munkásmozgalmak nálunk is kevésbé ismert részleteit idézik fel. Ezek a Leninnel kapcsolatos, sokszor csak villanásnyi emlékek teljesebbé teszik portréját. Most, amikor az egész világ rá emlékezik, közelebb kerül hozzánk a XX. század legnagyobb hatású emberének és politikus-filozófusának alakja.

Magyarországon ezek az Észtország és Lenin kapcsolatát bemutató részletek nem ismeretesek. Vlagyimir Iljics Lenin egyéniségének intenzívebb ismerete, Szolnok megye és Tallinn testvéri kapcsolata indokolja bemutatásukat.

### Atutazóban

Volt-e Vlagyimir Iljics Észtországban, látta-e az észti földet? Ilyen kérdést gyakran tesznek fel az iskolások a tanárnak, hallgatók az előadónak, munkások a propagandistának. Benne van a remény, hogy igenlő választ kapnak. A válasz azonban rendszerint az, hogy nincs közvetlen bizonyítéka Lenin akár csak rövid ideig tartó észti

országi tartózkodásának. Vannak azonban olyan közvetlen bizonyítékok, amelyek fel-tételezik, hogy Vladimir Iljics mégis látta az észti földet.

Nem sokkal szibériai száműzetéséből való visszatérte után, 1900 februárjának végén V. I. Lenin Pszkovban telepedett le, közel Dél-Észtországhoz, az orosz kor-mányzóságban. Pszkovba Vlagyimir Iljics azért jött, hogy előkészítse az „Iszakra” ki-adását. E célból nagy levelezést folytatott a szociáldemokratákkal és a különböző marxista csoportokkal. Mihail Alexandrovics Szilvin volt egyike azoknak, akikkel Lenin levelezésben állt, akit Vlagyimir Iljics még a „Harci szövetség a munkásosztály fel-szabadítására” szervezetből ismert, s akivel együtt száműzték.

M. A. Szilvin a bennünket érdeklő időpontban Rigában élt, ahol kötelező katonai szolgálatát teljesítette a 115. Vjazemszkij gyalogezredben. 1900 márciusában látogatóba várta feleségét. Olga Alexandrovna Rigába utaztában Moszkvában találkozott Lenin idősebb nővérével, A. J. Jelizaveta Uljanovával, aki odaadta neki Vladimir Iljics pszkovi címét.

M. A. Szilvin rigai tartózkodása alatt felvette a kapcsolatot a lett szociáldemok-ratákkal. „Elhatároztam – írja –, hogy V. Iljicsnek a pártközponttal kapcsolatos tervei szempontjából nem lesz érdektelen, ha kapcsolatot épít ki Rigával, ami közel van a határhoz, és megismerkedik az egyik nemzet szociáldemokrata szervezetével... Megkértem V. Iljicsset, hogy utazzék ide vasárnap, amikor „otthon” szoktam lenni, hogy még ugyanennek a napnak estéjén vissza tudjon menni. – Előzetesen pedig meg-egyeztem a lettekkel a találkozó felől.”

Szilvin levelében közölte Vlagyimir Iljicssel Olga Alexandrovna címét, aki albér-leti szobában lakott. Szilvin, aki maga kaszárnyában volt elszállásolva, vasárnaponként egész napra „haza” mehetett a feleségéhez. V. I. Lenin felhasználta az alkalmat, hogy személyes kapcsolatot építsen ki a lett szociáldemokratákkal. Úgy gondolta, hogy velük közösen kidolgozza egy összorosországi marxista újság megindításának tervét, és tisztázza az elméleti alapállást. Vladimir Iljics Lenin utazása Rigába 1900 áprilisának elején, vasárnap történt. „Nappali 12 óra volt – mondja M. A. Szilvin –, amikor Vlagyimir Iljics könnyű sportsapkában, kesztyűjében és sétapálcával, teljes gentle-mannak öltözve megjelent szobánk küszöbén... Megkérdeztem, hogy könnyen meg-talált-e bennünket? Iljics azt válaszolta, hogy nehézség nélkül ránk talált, és hogy próbára tegye német kiejtését, beszélt egy rendőrrel.”

Innen Lenin Szilvin kíséretében elment a Jelizavatinszki utcába (ma Kirov utca), ahol a 18. számú házban volt megbeszélve a találkozó a lett szociáldemokratákkal. A konspirációs lakásban J. Ozol, K. Zutisz és még egy számunkra ismeretlen szociál-demokrata várt már Leninre. Vladimir Iljics egy-másfél órán át élénken beszélt a lett elvtársakkal. Főleg elméleti kérdéseket érinthettek, a vita főleg Bernstein revizioniz-musa és a vele folytatott harc szükségessége körül folyt. Vladimir Iljics ismertette a lett elvtársakkal a külföldi, összorosországi marxista újság tervét. „Ugyanennek a napnak estéjén – írja M. A. Szilvin – visszautazott Pszkovba.” Feltesszük a kérdést: Milyen útvonalon ment Vlagyimir Iljics egynapos, Pszkov–Riga közötti útjára? Szilvin erről semmit sem mond. Maga Vlagyimir Iljics sem emlékezik meg schol sem rigai útjáról.

Pszkovból Rigába gyorsan, ászállítás nélkül csak Pszkov–Riga vasútvonalon lehet menni a Pétervár–Riga között közlekedő egyenes utasszállító vonaton. (Nem sokkal később, 1900 szeptemberében ezzel a vonattal utazott a fővárosból Volgába – Volk – Lenin ifjabb fivére, Dmitrij Iljics Uljonov, hogy belépjen a tartui – jurevi – egye-temre.)

Bár volt egy kerülő út is Pszkoból Rigába, átszállással, nyugodtan feltételezhetjük, hogy Vladimir Iljics előnyben részesítette az egyenesebb, gyorsabb utat Virun (Verro) át Volgába (Volk). Ez esetben az utazás egy napot és két éjszakát igényelt. Minden eshetősége meg volt arra, hogy hiányzását Pszkoból e rövid idő alatt nem veszik észre. A pétervári vonat kb. éjszaka 12 órakor érkezett Pszkova, ami szintén segítette illegális távozását. Ezzel a vonattal késő reggel érkezett Lenin Dél-Észtországon keresztül Rigába.

Arra a kérdésre tehát, hogy járt-e Vladimir Iljics Lenin Észtországban, és látta-e az ész földet, azt lehet válaszolni: – igen, feltehetően volt ész földön, amikor átutazott fenti illegális találkozóra Pszkoból Rigába és vissza 1900 áprilisában.

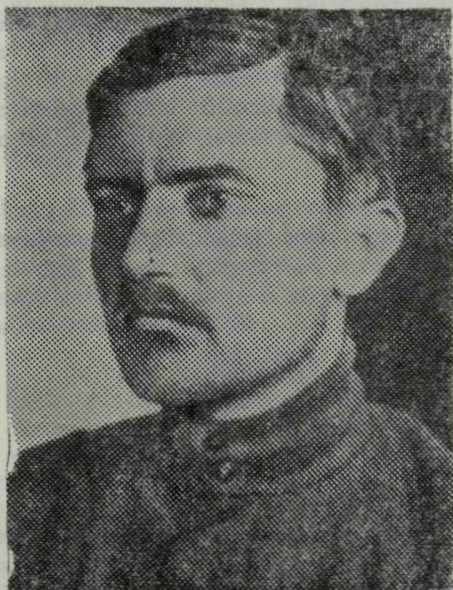
### Dmitrij Iljics Uljanov tartui kapcsolatai

Tartuban, az ősi ész egyetemi városban a cári Oroszország idején igen sok diák megfordult a birodalom területéről. Egyiküket, Dmitrij Iljics Uljanovnak, Lenin négy évvel fiatalabb öccsének ma emléktábla hirdeti ottani tartózkodását. Ennek adatai szerint valamivel több, mint egy esztendeig volt a tartui egyetem orvoskarán hallgató.

Tanulmányait a moszkvai egyetemen kezdte, nyolc szemeszter elvégzése után azonban 1897 novemberében kizárták az egyetemről a moszkvai Guzson-gyár munkásai körében végzett agitáció miatt. Tevékenységének azonban súlyosabb következményei is voltak. 1898 őszéig a tagani fegyházban ült, majd Podolszkba (Moszkva környéki kisváros) száműzték és rendőri felügyelet alá helyezték. Innen többször is próbálkozott visszakerülni az egyetemre, de sikertelenül.

*Dimitrij Iljics Uljanov  
(tartalmi foto 1900-ból).*

*Jan Anvelt 1918-ban*



Végül is a hatóságok engedélyezték, hogy a tartui egyetemen befejezhesse tanulmányait. Azonban sem az egyetemről való kizárás, sem a börtön és a száműzetés, sem pedig a hosszú várakozás – ami még Leninnek is sérelmesnek tűnt, pedig szintén elszenvetde mindezt – nem térítették el Dmitrijt a forradalmi útról.

Dmitrij Iljics Uljanov 1900-ban érkezett Tartuba, már mint marxista és az Iszkra orosz szervezetének tagja. Lenin műveit nemcsak jól ismerte, de politikai képzettségét is Lenin vezetésével szerezte. Nem sokkal Tartuba utazása előtt több beszélgetést folytatott Leninnel, be volt avatva terveibe, s tartui tartózkodása alatt is alaposan kivette részét Lenin eszméinek terjesztésében.

Dmitrij életében a tartui periódus rövid volt. Szegényes és mozaikszerű az itteni tevékenységéről szóló dokumentáció, de ezek alapján is kirajzolódik tartui munkássága. Tanulmányainak folytatásával, majd befejezésével egyidejűen sokat tesz a marxista tanok terjesztéséért. A tartui egyetemen ezidőben igen mozgalmas volt az élet. 1901 januárjában a diákság tiltakozott az ellen, hogy 185 kievi egyetemi hallgatót bevigyenek katonának. Márciusban nagy tömegfelvonulást rendeztek, s az órákon való obstrukció miatt 45 hallgatót ki is zártak. Áprilisban újabb diáktüntetések voltak. Pezsgett, forrt az élet a hallgatók legális és illegális szervezeteiben is.

D. I. Uljanov, mint rendőri megfigyelés alatt álló gyanús személy, természetesen csak módfelett óvatosan és lehetőleg titokban kapcsolódhatott be ezekbe a mozgalmakba. De hogy résztvett bennük, azt rendőrségi akta igazolja. Egy feljelentés, mely közli, „rosszándékú hallgatók bandája létrehozta az úgynevezett Szövetségi Tanácsot, amely világosan propagálja a zavargások szervezését január végére, vagy február elejére, nyomtatja a maga felháborító proklamációit... Ezt látva, kérjük ... szabjanak határt a diákpártnak ezen államellenes, törvénytelen, bitorló tevékenysége ellen.”

A feljelentésben a Szövetségi Tanács felsorolt tagjai közt D. I. Uljanov is szerepel.

Dmitrij rövid tartui tartózkodása alatt is kapcsolatban állt Leninnel. A családtagok egymás közti közvetítése, üzenetváltása segítségével még Lenin néhány apróbb megbízását is teljesítette. N. K. Krupszkaja M. A. Uljanovához írt levelében kéri, adja át Lenin megbízását Dmitrij Iljicsnek: „Vologya kéri Dmitrij Iljicsot, küldjön a doktor nevére példányt a Kapitalizmus fejlődéséből.” – Dmitrij teljesítette a megbízást, erről tanúskodik N. K. Krupszkaja M. A. Uljanovához írt müncheni levele: „D. I.-nek üdvözlétemet küldöm, és hálásan köszönöm a könyvet, melyet már régen megkaptam.”

Dmitrij Iljics az egyetemi tanulmányok befejezése után eltávozott Tartuból. A pártmunkát azonban még intenzívebben folytatta. 1902. januárjában Szamarában beválasztották az Iszkra Orosz Szervezetének Központi Bizottságába. Azután Gyegyszába, majd Tulába küldték pártmunkára. Az OSZDMP tulai bizottságának tagjaként illegálisan (Herz álnéven) részt vett a párt II. ülésén. Élete végéig Lenin segítőtársa maradt s teljes energiájával küzdött a lenini elvek megvalósításáért.

### **Lenin és az észti kommunisták hivatalos kapcsolatai**

Egy mai munka az Észt SZSZK-ról a következőket írja: „A három balti köztársaság közül a legészakabbra fekvő ország. A terület nagyságát 45 100 km<sup>2</sup> és a lakosság számát – 1 273 ezer fő – tekintve kisebb Lettországnál és Litvániánál. A többi szovjet köztársaság közül csak az Örmény és a Moldvai Köztársaság kisebb nála területileg. Népesség szempontjából pedig az egész Szovjetunióban a legkisebb lélekszámú ország.”



Területe nagyjából 50 évvel ezelőtt is ekkora volt, lakossága pedig a jelenleginél is kevesebb. Természetesen az egész Szovjetunió viszonylatában jelentős, összefoglaló munkákban fentiek értelmében Észtország csak arányainak megfelelően érvényesülhet. E megfontolásokat figyelembe véve folytatták kutatásaikat az észt történészek, amikor az „Adatok Lenin életéhez és tevékenységéhez” című dokumentumkötetben az Észt Kommunista Párt vezetői és a Lenin közötti kapcsolatok körében mindössze egyetlen eseményt rögzítettek, a Lenin és J. Anvelt között 1918. januárjában folytatott megbeszélést. A Szovjetunió egésze szempontjából Lenin tevékenységével kapcsolatos szerény dokumentumrész arányosnak mondható, figyelembe véve azt is, hogy Lenin tevékenysége tulajdonképpen észt területen kívül folyt. Ha azonban Észtországra koncentráva is elvégezzük a vizsgálatot, sokkal több adat kerül felszínre Vladimir Iljics és az Észt Kommunista Párt vezetőinek hivatalos megbeszéléseit illetően is.

Az Észt Kommunista Párt egyik vezetője, az említett J. Anvelt, kiadatlan visszaemlékezéseiben említi: „Lenin elvtárs minden alkalommal érdeklődött arról, hogy milyen az a réteg (földnélküliek rétege), hogy áll a földfoglalás kérdése, stb. . . . Lenin elvtárs úgy tartotta, hogy ezek a gazdaságok falvaink szocialista bázisává válhatnak.” Anvelt nemcsak ebben a munkájában utal arra, hogy az agrárkérdésről többször is beszélgetett Leninnel, de egy másik írásában határozottan állítja: „1917–18-ban Lenin elvtársat az észtországi Szovjet-hatalom és pártszervezet képviselői több alkalommal informálták a föld- és a pártpolitika alapvető kérdéseiről . . .”

Ezekon a nyomokon elindulva könnyebb volt megtalálni Lenin tengernyi munkájában is azokat a vonatkozásokat, amelyek a felvetést alátámasztják, vagyis Lenin és az észt pártvezetők szorosabb kapcsolatát Lenin emlékezéseiben is igazolják. Lenin a Rendkívüli Oroszországi Vasutas-Kongresszuson mondotta a következőket: „. . . Ezért látjuk azt, hogy a kis szomszédos Észtországban, ahol a nép írástudó, a napokban összeült a mezőgazdasági munkások kongresszusa, megbízottakat választott, akik kezükbe vettek minden fejlett mezőgazdasági üzemet. Ez világraszóló fordulat. A mezőgazdasági munkások, akik a tőkés gazdaságban a társadalmi létra legalsó fokán állnak, nyilvántartásba veszik a fejlett mezőgazdasági üzemeket.”

Leninnek ahhoz, hogy ilyen benfentesen nyilatkozhasson az észt állapotokról, alaposan kellett tájékozódnia, s semmi okunk sincs feltételezni, hogy ezt a szükséges tájékozódást nem az észt KP vezetőivel folytatott ismételt beszélgetések, tárgyalások, vagy jelentések során szerezte. Fáradságos munkával ugyan, de ki lehet deríteni egy megbeszélés időpontját is.

Az Anvelt visszaemlékezéseiben említett egyik adat nyomán elindulva kezdtek nyomozni egy közte és Lenin között 1917 decemberében folytatott megbeszélés után. Anvelt szerint ez az alkotmányozó gyűlés bolsevik frakciójának ülése idejére esik. Ennek időpontja 1917 december eleje volt. Az erre az időre eső, illetve vonatkozó rengeteg dokumentum közül sikerült kettőt találni, amely ezt a megbeszélést hitelesítette.

Az egyik Észtországból küldött, 1917. december 15-én keletkezett távirati utasítás volt, amit az egyik Szmolnijban dolgozó észt megbízottnak, M. V. Salmnak küldtek. A távirat alapján felkutatott Salm elmondta, hogy 1917. decemberében a Szmolnijban találkozott Anvelttel.

A másik adat pontosabb felvilágosítással szolgál. D. J. Pegelman (H. Pegelman felesége) elmondta, hogy: „Anvelt 1917 decemberében Pétervárra utazott Leninhez. Férjem, Hans Pegelman is vele utazott. Mikor visszatért, részletesen beszámolt Leninnel folytatott beszélgetésükről. Anvelt és Pegelman közölték Leninnel a földbirtokosok

földjének kisajátítását, és azt, hogy átadják azokat a mezőgazdasági munkásoknak. Emlékezem férjem elbeszélésének erre a mozzanatára. Elmondták Leninnek, hogy Olev templomában népházat rendeztek be. Erre Vlagyimir Iljics megjegyezte, – Önöknél ez nyilvánvalóan lehetséges, mivel Észtországban a nép írástudó és kevésbé kötődik a valláshoz.” Ez az esemény 1917. december 9-én volt. Ez is egy találkozás körülményeinek felidézése.

Lenin és az észti vezetők közötti kapcsolatnak egy másik formája is gyakori volt: a táviratváltás. Az intervenció idején például, amikor Anvelték a Saaremaa szigeten állomásozó, partraszállásra, Észtország meghódítására készülő németek és az észti nacionalisták közötti kapcsolatok nyomára bukkantak, a „forradalom hódításaj védelmében” a németekkel együttműködő lakosok körében letartóztatásokat hajtottak végre, amiről Lenint táviratban tájékoztatták. „Észtország városaiban a földnélküliek által eltávolított földesurak és az észti városi burzsoázia ellenforradalmárai körében tömeges letartóztatásokat folytattak. Több száz embert letartóztattak. Mindannyiukat a Reveli ellenforradalmi táborba irányították. A környéken teljes a rend.”

A Szmolnijból határozottan utasították az észti bolsevikokat, hogy a letartóztatottakat száműzzék az Uralon túlra.

Az ilyen jellegű hivatalos megbeszélések, táviratváltások száma különösen megnőtt az észtországi Szovjethatalom idején. Ekkor Visgorod és a Szmolnij rendkívül élénk és gyakori kapcsolatban állt egymással. Ez természetesen nem merült ki pusztán Lenin és Anvelt egymással való megbeszéléseiben, hanem a hivatalos ügyintézésnek megfelelően sok személy is bekapcsolódott. A hivatalos iratok azonban sok esetben csak nagyon áttételesen szólnak az egymással kapcsolatban álló személyekről. Felderítésük, tisztázásuk – mely pedig igen sok témánkba vágó adatot nyújthat – még hosszú időt, rendkívül sok munkát és fáradságot igényel.

Szabó István

### A felhasznált irodalom jegyzéke

Izstoriija Esztionszkój SZSZR. II. Tallinn, 1966.

**A. K. Pankszejev:** Na osnove leninszkijh organyizacionnüh principov, Tallinn, 1967.

**A. Pankszejev:** V perelomnoje vremja 1944–1945. Tallinn, 1967., szerk. **G. I. Naan:** Izstoriija Esztionszkój SZSZR. Tallinn, 1958. Szovj etskaja Esztionija. No. 258, 259, 261, 262, 274, 281, 282. **Kommunist Esztonii,** XXVI. 1970. 2. szám.

**D. Rudnyev:** Szyerezsonnoje ljugymi i vremenyem. Tallinn, 1966.

**I. P. Szalomükova:** Esztionszkaja demokratyicseskaja grafika perioda revoljucii 1906–07 godov (v szatyiricseskijh zszurnalah) Tallinn, 1955.

Grafika Szovjetszkój Esztonii. Katalógus, Tallinn, 1967.

## SZOLNOK–KISGYEPI VÁROS RÉSZ TERVE

Szolnok város belső területétől Északra, a vasútvonalon túl, szórványosan beépített, zömében igen rossz állapotú lakóépületekkel megtűzdelte terület helyezkedik el. Ez a Kisgyep. Ha a szolnokiak ezt a szót hallják, csak ellenérzésekkel tudnak azokra az állapotokra gondolni, amik e területen uralkodnak. A Kisgyep fogalma a szolnoki ember számára egyet jelent a sivársággal, az elmaradottsággal, az ellátottság szinte teljes hiányával. Ez a szó azonban csak a szolnokiak számára jelenti ezt. Az építész társadalom másként ismerkedett meg ezzel a fogalommal: „Szolnok Kisgyepi lakótelep” néven.

Ez a megfogalmazás pedig éppen az ellenkezőjét takarja annak, mint ahogy a szolnoki emberek tudatában él ez a városrész.

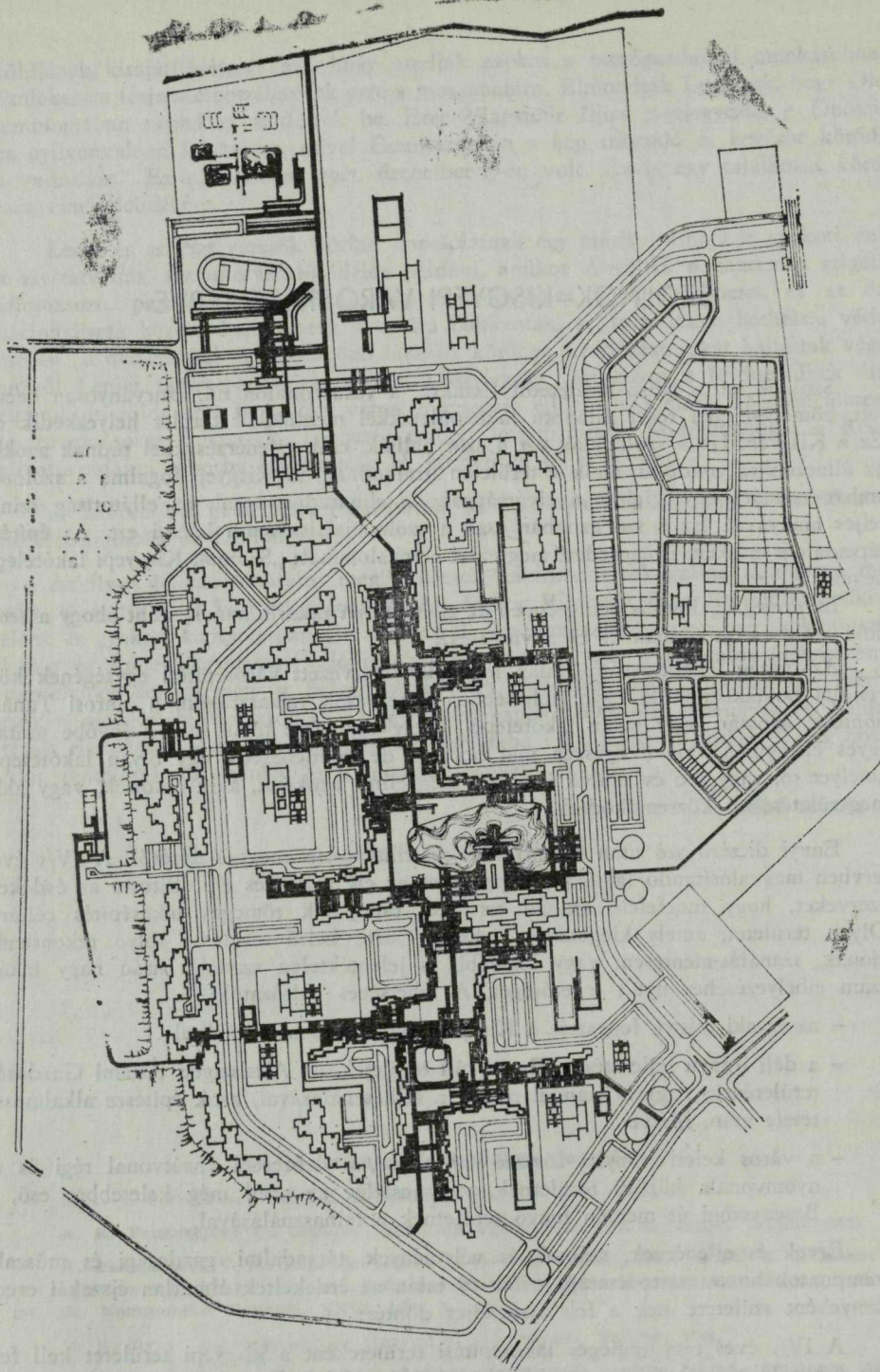
Az ország legkorszerűbb, talán legjobban szervezett városépítési egységének körvonalai bontakoznak ki egyre teljesebben a tervezők rajzasztalain, a Városi Tanács döntései nyomán. Egy olyan lakótelepé, amely egy kissé talán már a jövőbe mutat, egyes elemeiben valami egészen újat hordoz, de mindenesetre egy olyan lakótelepé, amelyet 50, vagy 100 év múlva sem kell szégyellnie azoknak, akik alkották, vagy akik megszületésében közreműködtek.

Ennyi dicsérő szó után néhány szót az elhatározás megszületéséről. A IV/5 éves tervben megvalósítandó lakásépítési program az elé a döntés elé állította az érdekelt szerveket, hogy megfelelő szabad területet találjanak tömeges lakásépítés céljára. Olyan területet, amely kiegészítője lehet a város belső területén folyó rekonstrukciónak, szanálás-mentesen, vagy legalább is jelentéktelen szanálás árán nagy lakás-szám elhelyezéséhez nyújt lehetőséget. A lehetséges változatok:

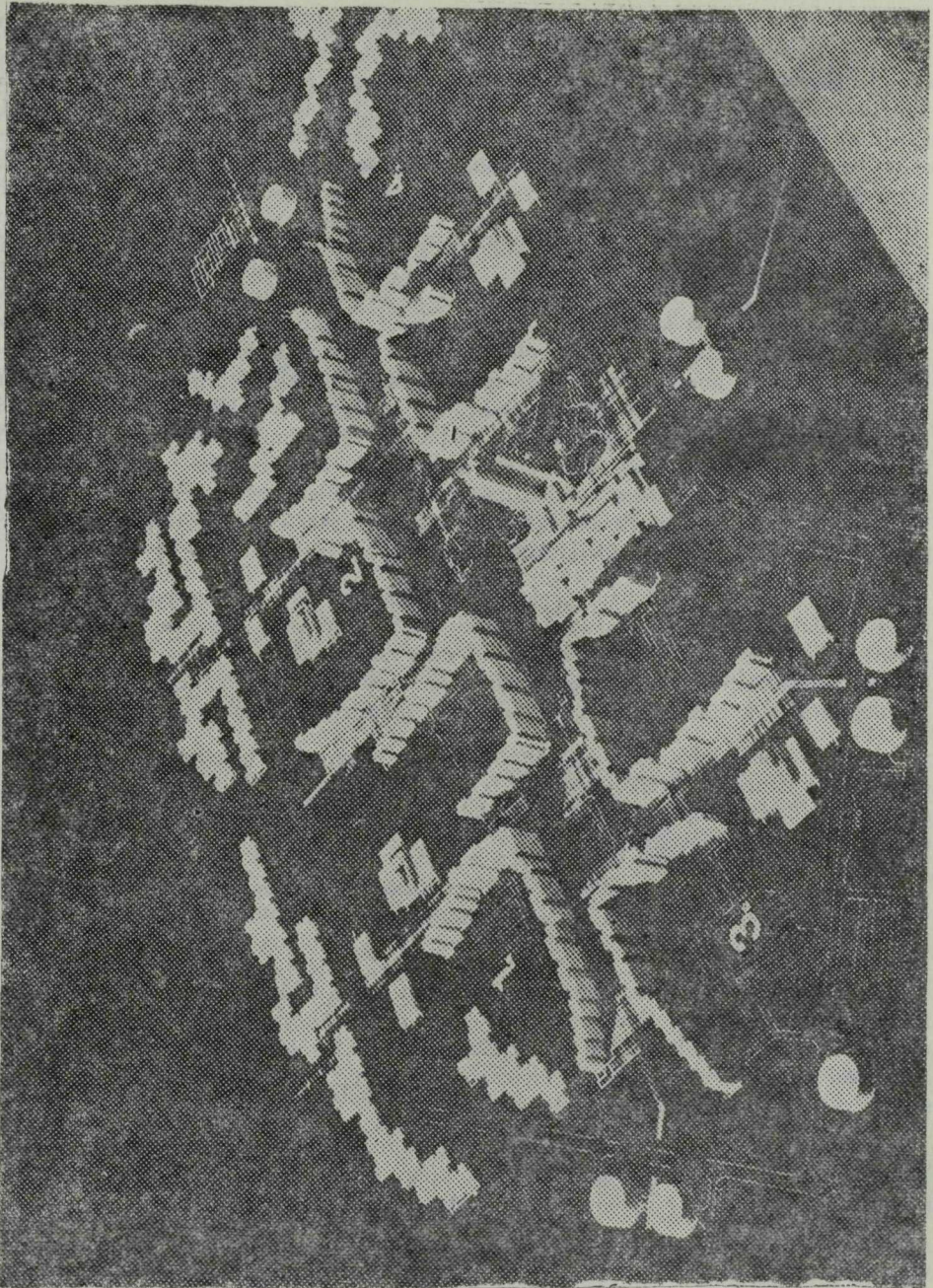
- az északi irányú fejlesztés a Kisgyepi terület felhasználásával;
- a déli irányú fejlesztés a Tiszán túli területek, az Alcsiszigeti Állami Gazdaság területének, vagy a Szandai rétnek a felhasználásával, azok építésre alkalmassá tétele után, illetve
- a város keleti irányba történő fejlesztése, a debreceni vasútvonal régi és új nyomvonala közötti területnek, vagy esetleg az attól még keletebbre eső, a Besenyszögi út mentén fekvő területnek a felhasználásával.

Érvek és ellenérvek, számok és vélemények, társadalmi, gazdasági és műszaki szempontok hosszantartó csatája, viták és talán az érdekelték álmatlan éjszakai eredményeként született meg a felelősségteljes döntés:

A IV/5 éves terv tömeges lakásépítési területként a kisgyepi területet kell felhasználni, gondoskodva egyidejűleg a már kialakult családi házas lakóterület továbbfejlesztéséről és ellátásának teljeskörű megoldásáról is.



A Szolnok-Kisgyepi városrész terve



*Szolnok-Kisgyepi városrész, modellfoto*

Csak néhány gondolatot a vitában elhangzottakról. Sokan úgy vélték és talán vélük ma is, hogy Szolnok lakosaiban leküzdhetően ellenszenv él a Kisgyeppel szemben. Ellenérvként talán csak azt említeném meg, hogy amikor 1949-ben az első kapavágásokat tették a mai Sebestyén krt.–Vöröscsillag út menti lakóépületek építésénél, a város lakóinak jelentős része nem éppen dicsérő jelzőket alkalmazott a város vezetőire, és ma, 20 év után – egy szociológiai felmérés tanúsága szerint – az itt lakók 4/5-e elégedett környezetével.

A másik ellenvélemény az volt, hogy elszakad a várostól, szinte önálló kisvárosként fog élni. Kisváros Szolnok ahhoz – mondották –, hogy ilyen kétrészre szakadtan képes legyen megfelelően fejlődni. Elhangzott az a vád is, hogy messze van a város központjától, nem lesz kellemes dolog gyalogosan megközelíteni azt. Ezek az érvek a „kisvárosi” szemlélet termékei. Azok véleménye elsősorban, akik városunkat a jövőben is úgy látják, mint amilyen volt: együtcs, nagyfalunak. Pedig ez a helyzet már ma sem jellemző. Egyre inkább kibontakoznak a nagyvárossá válás körvonalai, ahol a távolságokat nem a gyalogközlekedés, hanem a gépjárműközlekedés alapján kell megítélni. Kibontakoznak az olyan város jellemzői is, ahol a város felsőfokú ellátást nyújtó központján túlmenően, minden nagyobb lakóterületi egység rendelkezik a saját alközpontjával is, és ezeknek az alközpontoknak a funkciói jóval kiterjedtebbek lesznek, mint a jelenlegi lakóterületi ellátás.

Felvetették azt a valóban meglévő problémát is, hogy a Kisgyep mély fekvése és rossz talajadottságai az alapozási és vízelvezetési munkákat jelentősen megdrágítják. Amellett hogy igaz e feltevés, hangoztatói nem számolnak azzal, hogy a város egész területe kedvezőtlen talajadottságú és, hogy más területek víztelenítése még nagyobb, jelenlegi anyagi körülményeink között szinte megoldhatatlan problémákat támaszt.

Végző soron a jobb, megalapozottabb döntést nagy mértékben elősegítették a szakemberek és laikusok köréből egyaránt felvetődő problémák, és olyan tényezők hatásának megvizsgálására sarkallták az érdekelteket, melyek talán e felvetések nélkül elkerülték volna a figyelmünket.

*Milyen is lesz hát az a kisgyepi városrész, amelyet úgy tart számon – nagyképűség nélkül mondhatjuk – ma már Európa építész társadalma, ahogy arról a bevezetőben írtam?*

A lakótelep a 32-es főközlekedési úton most épülő felüljárón és a Keskeny J. úti aluljárón keresztül kapcsolódik a belvároshoz. A két kapcsolódási ponttól egy teljes útgűrű fut körbe a lakótelepen és zárja magába a településrész központját és a négy szervezési egységre osztott lakóterületet. Az útgűrűn kívül helyezkednek el az 1–3 szintes családiházak jellegű, társasházak területek.

Egy-egy lakóterületi egység 900–1000 lakást foglal magában. Ami tulajdonképpen különlegesség és korszerűvé teszi az elképzelést, az lényegében a lakóterületi egységekben belül jelenik meg és három gondolatban foglalható össze.

Az első a lakóterületi egység megszervezése. A lakóépületektől széles gyalogút vezet az autóbusz-megállóhoz, és tulajdonképpen erre az útvonalra, erre a minden lakos által a munkába menet és a munkából hazajövet biztosan igénybevetett útvonalra szerveződik minden. Ennek a gyalogútnak a mentén helyezkednek ugyanis el az összes gyermekellátási intézmények (bölcsőde, óvoda, általános iskola) és a napi bevásárlást szolgáló ABC Áruház. Nem kell tehát kerülőket tenni a gyermekek elhelyezése vagy a vacsora megvásárlása során. Ez a szervezés nem rabolja feleslegesen az amúgy is kevés szabadidőt, hanem a lehető legkisebb idő ráfordítással és fáradsággal teszi lehe-

tövé a lehető legteljesebb ellátás biztosítását. Mindannyian, akik gyakorló szülők vagyunk, tudjuk, hogy a város spontán módon alakult káotikus ellátási rendje (vagy talán éppen rendszertelensége) mennyi bosszúság, mennyi fáradság árán biztosítja mind ezt, vagy ennél lényegesen kevesebbet.

A lakótelep 5, 7 és 10 szintes épületei lábakon állnak, földszintjük üres, illetve csak néhány helyen épül be kisebb szaküzletekkel. Így első hallásra ennek talán csak egy előnye van: nagy városban, magas házak között, földszinten lakni kellemetlen dolog és ezt a megoldás kiküszöböli. Ez azonban csak az egyik oka annak, hogy nem kis költség vállalása mellett úgy döntött a Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, hogy a lakóépületek földszintje egyelőre ne kerüljön beépítésre.

Meggyőződésünk ugyanis, hogy a társadalom anyagi lehetőségeinek fejlődése, az átlagos életkor megnövekedése és a munkaidő csökkenése együttesen számtalan olyan társadalmilag kielégítendő igényt fog felvetni, olyan elvárásokat támaszt a társadalmi szolgáltatásokkal szemben, melyeknek jelentős területigénye van, melyeket csak zárt építészeti térben lehet majd kielégíteni. Joggal veheti fel bárki, hogy milyen igényekre gondolunk? Választ azonban sem mi, sem a T. Olvasó erre ma még nem adhat. A tendencia azonban nyilvánvaló. Csak egyetlen példát említek. Ha valaki egy vagy másfél évtizeddel ezelőtt öregek napközi-otthonáról, nyugdíjas klubról, lakóterületi barkácműhelyről beszélt volna, biztosan nem kerülte volna el, hogy megmosolyogják. És ma? Nyilvánvaló, hogy ezek létesítése elengedhetetlenül szükséges.

Ha a Kisgyepi lakótelep rendezési tervét próbáljuk ismertetni, a terv szinte első ránézésre alapvetően más képet mutat, mint a megszokott. Az a fogalmazás alakult ki a szakemberek körében, hogy tulajdonképpen ez a városrész „egy kifordított város” képét mutatja.

A hagyományos városra az a jellemző, hogy lakószobáival a gépjárműforgalom által igénybevett területek felé néz, és a lakások mellékhelyiségei fordulnak a kevésbé zajos, kevésbé poros és a kipufogó gázokkal nem szennyezett területek, udvarok, kertek, játszóterek, parkok felé. Fából vaskarika, amit a terv fiatal tervezői feltaláltak. Semmi nem indokolja, hogy ez örökké így legyen, meg is lehet ezt fordítani, és akkor hasonlíthatatlanul kedvezőbb eredményt kapunk. Ezért alakították úgy a városrészt (ahogy a mellékelt ábrák is mutatják), hogy járműközlekedéstől mentes területek felé fordul a lakóépületek homlokzata, itt vannak a pihenő- és játszóterületek, de ugyanakkor minden épület gépjárművel is megközelíthető.

Mint említettem, a négy lakóterületi egység egy központi területet ölel körül. A központ területén a kereskedelem, a szolgáltatások, a művelődés és egészségügy középfokú ellátást szolgáló létesítményei: iparcikk-áruház, mozi, művelődési ház, orvosi rendelő, szolgáltató-ház, stb. helyezkedik el, egy egységes, építészetiileg is megoldott tömbben. A városrész centrumának hangsúlyozására 20–22 emeletes magasház épül – egyúttal ez hordozza a terület víztárolóját is – és mindez a központi terület legnagyobb részét elfoglaló tó partján helyezkedik el. Az érdekessége ennek a vízfelületnek, hogy tulajdonképpen létesítése és fenntartása kevesebb költséget igényel, mintha nem létesítenénk, hiszen azt jelenti, hogy e területről nyert földdel töltjük fel, többek között a lakóterületeket.

A Kisgyep fejlesztése azonban lényegesen többet jelent az eddig elmondottnál. A választás – túl az elmondottakon – azért is e területre esett, mert itt valósul meg az új megyei kórház, vagy pontosabban fogalmazva az az épületkomplexum, mely szakorvosi rendelőt, mentőállomást, orvos- és nővérszállót, vradóállomást és gyermekotthont is magába foglalva a megye, vagy a táj vezető egészségügyi központja lesz.

Nem volna teljes a kép, ha nem tennénk említést arról a mintegy 400 holdas erdőről, amely a leendő lakótelep északi szélétől a Zagyváig húzódva néhány évtized múlva – úgy reméljük – a város kedvelt kirándulóhelye, a szolnoki „Nagy-erdő” lehet. Nem felejtkeztek el a tervezők és a jóváhagyók más vonatkozásában sem az üdülési, sportolási lehetőségekről. A lakótelepnek saját strandfürdője, sporttelepe is lesz. Mindez együttesen avatja a Kisgyepet azzá a lakóterületté, melyről úgy gondoljuk, két évtized múltán az ott lakók döntő többsége fog úgy nyilatkozni, mint ma a Tallin-körzetiek és a Várkonyi tériek: „szeretünk itt lakni”.

Egy kérdés van még hátra, melyre gondolom, e rövid kis írás keretében választ kell adnunk: mikor válik valósággá mindez?

A válasz nem túl egyszerű. Óriási feladat megvalósítását tűztük magunk elé. A megvalósítás költsége meg fogja haladni a 2,5 milliárd forintot, mégis reméljük, hogy 10 év múlva a teljes befejezésről adhatunk már számot. Gyakorlatilag 1971-ben megkezdődnek a kivitelezés munkálatai, a terület feltöltése, a közművesítés, utak építése, az erdőtelepítés. Úgy tervezzük, hogy 1973–74-ben beköltözhetnek az első lakók. Minden körülmények között biztosítjuk, hogy az első lakások átadásával egyidejűleg mindazok az alapfokú kiszolgáló egységek is rendelkezésre álljanak, melyek a lakótelep életéhez elengedhetetlenek.

A Kisgyep fejlesztésére tett elhatározásban néhány száz ember véleménye, akarata tükröződik, de a 65 000 szolnoki lakos érdeke ölt benne testet. Ezért annak megvalósítása is csak ilyen összefogással lehetséges.

**Barna Gábor**

\* Az Európai Gazdasági Bizottság ezévből Budapesten tartott Városrekonstrukciós Szimpóziuma alkalmából megjelentetett kiadványok között éppen Szolnok, kisgyepi városrészről és Szolnok városközpontjáról készült kiadvány aratta talán a legnagyobb elismerést. A kiadvány a VATERV és a LAKÓTERV közös gondozásában jelent meg.



## MÚZEUM – KOZMŰVELŐDÉS

### Az MSZMP KB tudománypolitikai irányelveivel kapcsolatos Szolnok megyei múzeumi feladatokról

Amikor a múzeumoknak a közművelődésben betöltött szerepéről szó esik, rendszerint a kiállítások és a látogatók számát említik, de ritkán olvashatunk vagy hallhatunk arról, hogy a múzeumok régészeti, történeti, néprajzi, stb. kiállításai milyen tudományos kutatómunka szintéziseként kerülnek a látogatók elé. Még kevesebben tudnak arról, hogy a felszabadulás óta az anyagi kultúra emlékanyaga milyen óriási mennyiségben került a múzeumok gyűjteményeibe. S hogy az országos múzeumokban folyó kutatómunkákhoz mennyire felzárkózott ma már a megyei múzeumok jórésze.

Igen sokat jelentett e téren a múzeumok tanácsi kezelésbe vétele is. A végrehajtóbizottságok ugyanis legtöbb helyen az intenzív tudományos munka követelményét szabták feladatul a múzeumoknak, megteremtve annak anyagi és személyi feltételeit. Így a megyei múzeumok zömükben tudományos kutatóintézményekké fejlődtek. Kutatási feladataikat főként regionális szerepkörük határozza meg, de részt vállalnak országos feladatok megoldásában is.

A múzeumok tudományos munkájának fejlődése magával hozta, hogy a közművelődés területén a honismereti-helytörténeti munkának egyik legerősebb bázisává fejlődtek.

Az alábbiakban a Szolnok megyei múzeumok munkájáról számolunk be vázlatosan. Tesszük ezt abból a megfontolásból, hogy – mintegy számvetésként – a felszabadulás 25. évfordulója alkalmából felmérjük a megtett utat és meghatározzuk az elénk táruló feladatokat. Ez egyben az MSZMP KB Tudománypolitikai Irányelveivel kapcsolatos Szolnok megyei múzeumi feladatokat is magában foglalja.

\* \* \*

A szolnoki múzeumban a felszabadulás után megindult gyűjtő- és tudományos munka abból a helyzetből és oly irányban határozta meg feladatait, hogy számolt a megye sajátos helyzetével. A megyeszékhelyen nincs egyetem, amelynek tanszékei a tudományos munkát végzik és az egyetemi hallgatók révén tudomány-szervezési feladatokat is ellátnak. Ezért a szolnoki múzeum 1945-től kezdve – szerény lehetőségéhez képest – vállalkozott a megye előtt álló helytörténeti, helyismereti feladatok végzésére és részbeni irányítására. 1954-ben a Magyar Történelmi Társulat Szolnok megyei szervezetének megalakulásakor ismertettük a múzeumnak azt a távlati tervét, amely a helytörténet-kutatók bekapcsolásával, a rendelkezésre álló lehetőségeket felhasználva, egy séges elgondolás szerint igyekezett a megye helytörténeti kérdéseinek megoldására.

Abból az elgondolásból indultunk ki, hogy mivel Szolnok megye 1876-ban lett újra önálló megye és Szolnok ugyanakkor megyeszékhely, a milléniumi idők pozitívista történeti kutatását elvégeztetni még nem tudta, mert a megye új szervezetének kiépítése (székház, törvényszék, kórház, stb.) igénybe vette minden energiáját. Így Szolnok megye azon kevés megyék közé tartozik, amelynek monográfiája Magyarország vármegyéi sorozatban nem jelent meg. A század elején más városokban megindult helytörténeti folyóiratok és kiadványok nem jelentek meg Szolnokról és a megyéről. A két világháború között jelent ugyan meg, főképp üzleti vállalkozásként egy monográfiának nevezett kiadvány Schefftsik György szerkesztésében, azonban ez a korabeli szakkritikák részéről is igen gyengének és sikerületlennek találtatott.

A *Jászság életrajza* című település-földrajzi értékes kiadvány – Fodor Ferenc től – 1943-ban jelent meg és a Jászság település-történetére ma is jól használható, de könyvtárakban is alig fellelhető kiadvány.

A szolnoki múzeum, Dr. Balogh Béla kezdeményezésére megjelentette Botár Imre: *Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a XVIII. században* c. kiadványát, amely a korabeli kritikákban nagy elismerésben részesült, gazdasági és egyéb megállapításai ma is megállják a helyüket.

A felszabadulás után a szolnoki múzeum ezt a kezdeményezést folytatva a „Szolnoki csata” százéves évfordulója alkalmával megjelentette az 1848–49-es szabadságharc szolnoki eseményeit részletező, Szolnoki csata című rotaprintes kiadványát Kaposvári Gyula munkájaként.

A megye őstörténetének megismeréséhez igen kiterjedt régészeti gyűjtő- és feltáró munkát indítottunk az építkezések és földmunkák alkalmával felszínre került leletanyag megmentésére. Leletmentő ásatásaink Szolnok megye, nagyrészt fehér foltnak ismert területén a szebbnél-szebb régészeti leleteket hozták felszínre. Első alkalommal 1954-ben A szolnoki vár 400 éve című kiállításon kerültek az értékes hódoltságkori leletek állandó jellegű kiállításra Szolnokon a múzeum új kiállítótermében. Előzetes történeti kutatómunkánk arra irányult, hogy a szolnoki vár 1552-es barcaival, a vár építésével kapcsolatos anyagot tárjunk fel, s kiállítás, valamint kisebb publikációkon keresztül a szolnoki vár történetét megismertessük.

Mint már említettük, 1954-től szervezettebbé sikerült a helytörténeti kutatómunkát tenni, gyűjtőpályázatok és múzeumi kiadványok segítségével is. Ezért adtuk ki – a Jászkunsági füzetek sorozatban<sup>1</sup> – Betkówski Jenő: *Fabajók a Tiszán* című, a tiszai közlekedés és a tiszai hajóséletet részletesen bemutató tanulmányát.

Ugyancsak a Jászkunsági füzetek sorozatban adtuk közre Dr. Györffy Lajos: *Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez címen, az 1571-es szolnoki török adóösszeírás magyar szövegét*, amely a Tiszától keletre a megye és tágabb értelemben vett Alföld lakosságához, népesedéséhez adott nagyon sok anyagot. A füzet bevezető tanulmánya viszont arra is jó volt, hogy a megye 16–17. századi történetéről átfogó képet nyújtson. S így a helytörténeti kutatók hasznos segítséget kaphattak kutatómunkájukhoz.

Ez a forráskiadvány ugyanis közreadta 1571-ből a településeken élők neveit – amely lényegében a török pusztítás előtti helyzetet tükrözi – s a 18–19. századi összeírások felhasználásával az egyes településeken a családnevek összehasonlítása révén feleletet kaphatnak a helytörténettel foglalkozó pedagógusok arra a kérdésre, hogy a községük lakossága kipusztult-e a török hódoltság alatt, vagy pedig az elmenekült lakosság egy része visszatelepedett. A helytörténeti kutatók részadatainak összegezése pedig választ adhat az Alföld településtörténetének egyik fontos kérdésére.

Ugyancsak Györffy Lajos munkája révén készült a türkevei múzeum 10. évfordulójára egy emlékkönyv történeti és néprajzi tanulmányokkal.

*A helytörténeti kutatómunkához sok lehetőséget kínált a TIT Szolnok megyei szervezete kiadásában megindult Jászok című folyóirat, mely 1954-től – részben szerkesztésünkben – Szolnok megye helytörténetére, helyismeretére vonatkozó igen értékes, egyes esetekben országos jelentőségű tanulmányokat és közleményeket jelentett meg, s így fórumává vált a megyében helytörténettel foglalkozóknak.*

Most, 15 év múltán – csak a történeti vonatkozású cikkeket megvizsgálva – örömmel állapíthatjuk meg, hogy Szolnok megye történeti, s különösen a legújabbkori történetéhez igen gazdag és használható anyag jelent meg a folyóirat hasábjain. De más tudományágak vonatkozásában is csaknem ugyanez mondható. A folyóirat cikksíriói között rendszeresen megtalálhatók a múzeumok munkatársai is.

*1958-tól a múzeum szervezettebben végezte a megye történetének kutatását. A Damjanich János Múzeum Közleményei sorozat 1. számaként<sup>2</sup> megjelentettük Soós Imre: A jobbágyföld helyzete a szolnoki Tiszatájon c. tanulmányát, amely 1711-től 1780-ig a város és a megye 18. századi, a török utáni újratelepülés történetét és forrásait adta közre, segítve ezzel is a helytörténeti kutatók munkáját.*

A megyei és városi tanács segítségével több alkalommal pályázatokat szerveztünk, s a legjobb pályamunkákat meg is jelentettük. A kiadványok felsorolása az anyag nagy száma miatt nem is könnyű feladat. Igen jelentős eredménynek számít a TIT munkaközösség munkájaként a megyei pártbizottság agit. prop. osztálya kiadásában megjelenő *Szolnok megye 1918/19-ben* című tanulmány, amelynek megállapításai ma is igen jól használhatók.

*1960-tól kezdve a szolnoki múzeum létszáma bővült s a tudományos kutatómunka rendszeresebbé vált, igen sokat jelentett e téren az a körülmény, hogy 1962. július 1-től a Művelődésügyi Minisztériumtól a múzeumok a Szolnok megyei tanácshoz kerültek, s megalakult a megye összes múzeumát irányító és összefogó Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága.*

A decentralizálás lehetőséget adott anyagiakban is, hogy szervezettebben végezhessük a múzeumi tudományos munkát. *Régészeti kutatásaink erőteljesebben, nagyobb föltáró munkákkal fokozódtak, megindult a Szolnok megyei Néprajzi Atlasz gyűjtőmunkája 1962-ben, egy korszerű megyei monográfia előfeltétele.*

A második ötéves terv időszakában Szolnok megye múzeológusai a megye minden községéről, városáról elkészítették a népi műemléki felvételeket, s ezzel a megye népi építkezését rögzítették rajzokban, fotókban, térképekben. *Megindult a térképes földrajzi-népgyűjtés is, amely közbejött újabb feladatok miatt átmenetileg szünetel. A múzeumi munkák tudományos részének fontosabb fejezetei akadémiai témaként folytak.*

A múzeumi kiadványok sokrétűbbekké válnak, s megindulnak az adattári sorozat füzetei is. Elkészül Szolnokon és Jászberényben az állandó régészeti-történeti komplex kiállítás is.

*A harmadik ötéves terv fő munkafeladataként – a már említett tényből kiindulva, hogy egyetem nem lévén Szolnokon – a múzeumra komolyabb kutatási feladatok várnak, 1964-ben a megyei tanács támogatásával megindítottuk a Tisza II. Vízlépcső régészeti kutatását a Nemzeti Múzeummal közösen, amely 1965-től kezdve a Művelődésügyi Minisztérium Tudományos Kutatási-Fejlesztési Alapja támogatásával országos viszony-*

latban is kimagasló régészeti eredményeket hozott, és a szolnoki múzeumot az Alföld egyik legnagyobb és legértékesebb gyűjteményévé fejlesztette. A régészeti feltárások eredményeképpen bebizonyosodott, hogy Szolnok mint átkelőhely, az őskortól kezdve minden korban alkalmas volt telededésre és a különböző korok régészeti emlékanyagát a jégkorszaktól kezdve Szolnok területén meg is találtuk. Ez azt jelenti, hogy Budapesten kívül szinte nincs az országnak olyan exponált helye, amelyet az őskortól kezdve olyan rendszeresen felkerestek volna a különböző népek.

*A régészeti kutatásoknak egyik feladatuként régészeti lelet-kataszter munkái folynak, amelyek a megye településtörténeti képéhez nélkülözhetetlenek.*

A megye sajátos történeti-néprajzi problémáját, a kunok régészeti hagyatékát jelentős ásatásokkal igyekszünk föltárni. Biztató eredményei nemcsak a megye területének megismerését segítik, hanem az országos kutatásokhoz is igen fontosak.

*A Jászdózsá-Kápolnabalmi bronzkori telep az Alföld legépebben fennmaradt lelőhelye, amely a bronzkor kronológiájának meghatározásához igen jól használható. Az elmúlt és folyó évi föltárások kora Árpád-kori faragott kövekből álló templom maradványait is felszínre hozták.*

*A Nemzeti Múzeummal közösen folyik a szolnoki várispánság területén előkerült honfoglaláskori és Árpád-kori leletanyag földolgozása.*

*Mindezen alapozó, kutató munkák előkészítői a IV. ötéves terv múzeumi főfeladatának, a monografikus feldolgozásnak. Az ehhez elkészített javaslatokat a megyei művelődésügyi osztályhoz felterjesztettük a múzeumi szervezet IV. ötéves tervének munkatervi javaslatoként tudományos vonatkozásban.*

*1967-től kezdve a múzeumi szervezet az évfordulókkal kapcsolatos megyei feladatokat igyekezett segíteni, s véleményünk szerint eredményesen, értékes forráskiadványok, feldolgozások közreadásával.*

A tanácsköztársaság helyi történetéhez *faksimile kiadásban* 240 oldalon a Szolnok megyei Múzeumok Adattára sorozatban<sup>3</sup> megjelentettük a *Szolnoki Munkás című 1919-es napilap* ritkaságszámában elő példányait. S ez a forráskiadvány, mivel levéltári anyagunk rendkívül hiányos, nemcsak helytörténeti szempontból jelentős, hanem az országos kutatás számára is lehetővé teszi a tiszai front harcaiban oly fontos szerepet játszó város történetének megismerését.

*A Szolnok megye 1944/45-ös eseményeiből, valamint a Szolnok 25 éve című kötetek a felszabadulási évfordulók tudományos és ismeretterjesztési rendezvényeihez nyújtottak sok segítséget – a Megyei Operatív Bizottság megállapítása szerint.*

*A Jász Múzeum kiadásában rotaprintes és nyomdai kivitelben Jászberény 1918/19-es történetével, valamint a felszabadulás utáni időszak történetével foglalkozó monografikus feldolgozások jelentek meg.*

Az évfordulós kiadványok mellett azonban régibb korokról sem feledkeztünk meg, így a *Jászsági füzetek sorozatban*<sup>4</sup> megjelentettük a *desterkiadás folytatásaként az azóta elhunyt kiváló turkológus, Dr. Fekete Lajos kézíratos munkáját: A batvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása* címen, amely az egész Jászság középkori népesedéstörténetéhez nyújt hasznos segítséget.

Ezeknek kiadását jelentős mértékben könnyíti és gazdaságosabbá teszi a *múzeumhoz beszerzett xerox-gép* és az 1969. évben beszerzett *rota-gép*, amely viszonylag olcsó

előállítási lehetőséget biztosít múzeumi kiadványainkhoz, nyomdatechnikailag is megfelelő minőségben.

A múzeumi kiadványaink közül a *Damjanich János Múzeum Közleményei sorozatban* jelentjük meg a *község-monográfiákat*. Több esetben helytörténeti kutatók pályadíjnyertes munkáit. Ilyen például *Kunmadaras története* c. kiadvány, amely *valójában egy község történetét öleli fel, de beleágyazva a Nagykunságba, egyúttal ennek – a múltban kiváltságokkal rendelkező területnek – a történetével is megismerteti az olvasót*. S éppen ezt akarjuk elérni a múzeum helytörténeti kiadványaival. *Ha ugyanis Szolnok megyében – ahol a Jászság és Nagykunság sajátos fejlődésétől a volt Külső-Szolnok megyei területek történeti fejlődése annyira eltér – néhány jól kiválasztott település történeti feldolgozása elkészül, közreadása egyúttal a megye történetének feldolgozását is nagymértékben segíti*. Mert mintegy mélyfúrásként, nemcsak közvetlenül az érintett helyet mutatja be, hanem annak egész környezetét.

A III. ötéves tervidőszaktól kezdve a *Múzeumi Évkönyv* megjelentetése lehetőséget ad nagyobb – a megyét érintő – tudományos publikációknak is.

Itt kell megemlítenünk *Szolnok művészettörténeti hagyományai*val kapcsolatos *múzeumi feladatainkat*. A Művésztelepen dolgozó jeles mesterek munkásságát bemutató kiállításokhoz megfelelő katalógusokat készítünk, amelyek résztanulmányokként segítik a szolnoki művészeti élet monográfikus feldolgozását, de egyben az esztétikai közízlést is fejlesztik.

Említésre érdemesek a megye történetét, illetve legújabbkori eseményeit az évfordulókkal kapcsolatosan bemutató kiállításaink, amelyek a megye történetének sok értékes dokumentumát tárták fel.

A *harmadik ötéves tervben a múzeum munkájának kiegészítésére szorosabb kapcsolatot tartott más utdományos intézményekkel*. Így a Magyar Állami Földtani Intézzel, Dr. Rónai András osztályvezető révén. Munkájukat segítettük azzal, hogy a földtani kutatásaik furatmagjait a múzeumban tároljuk, esetenként a munkájukhoz segítséget adtunk, helyet biztosítottunk, viszonzásul Szolnok környékének teljes földtani atlaszának kéziratos példányát kaptuk meg. Részben a jó kapcsolatoknak köszönhető, hogy a Földtani Intézet a Vízügyi Igazgatóság épületében egy szintet saját költségén épít ki kutatásainak munkahelyéül.

Évek óta ugyancsak *rendszeres kapcsolatot tartunk az Akadémiai Tiszakutató Bizottsággal*. Jó kapcsolataink látható eredménye az, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Osztálya és a *Damjanich János Múzeum közös fenntartásában, 1969. augusztus 1-ével Szolnokra települt a Tiszakutató Laboratórium*. Feladata az elkészülő Tiszai II. Vízlépcső folyószakaszaiban és mederszakaszokban a hydrobiológiai változások kutatása, továbbá a Tisza II. Vízlépcsőhöz csatlakozó csatornarendszer és a vízzel elárasztott és öntözött területek hydrobiológiai kutatása.

A *Tiszakutató Laboratórium dr. Uberkovich Gábor* kandidátus irányításával 1969 őszén megalakította a *Tisza II. Vízlépcső* kutatásával és rutinvizsgálatával foglalkozó *intézmények és személyek* (Damjanich Múzeum Tiszakutató Laboratóriuma, Szolnoki Vízügyi Igazgatóság vízminőségi Felügyelősege Laboratóriuma, Szolnok megyei KÖJÁL, Szarvasi Haltenyésztési Kutató Állomás) *tematikai közösségét* és ezen belül a Tisza II. Vízlépcsőre vonatkozó vizsgálatokat igyekszünk úgy összehangolni, hogy az minél jobban megközelítse a komplex vizsgálati jelleget. A Tiszai Vízlépcső üzembehelyezése után a téma tovább folyik a csatornarendszerek és a folyóvizek változás-vizsgálatainál.

*A szomszéd megyék múzeumaival közösen 1968-ban Palóckutatás témában a megyénket is érintő etnikum kutatása indult meg, amely nem csak néprajzi vonatkozásaiban jelentős, hanem a megye népesedéstörténeti vonatkozásaiban is.*

*Röviden a fentiekben számolhattunk be mindarról, ami a múzeum irányításával, a múzeumi munkatársak munkájával, vagy részben a megyei múzeumi szervezet munkatársainak közreműködésével is készült.*

S itt szükségesnek látszik annak megemlítése is, hogy a fenti munkákkal párbuzamosan folyt egy jelentős múzeumi egység kifejlesztése is. A felszabaduláskor ugyanis a szolnoki múzeum csak három szuterén helyiséggel és kb. 1000 db-ra tehető műtárgyállománnyal rendelkezett. 1946-tól kezdve indult meg a háborús pusztítás eltüntetése és a múzeumi gyűjtés. Az 50-es évektől kezdődő nagyméretű építkezések és csatornázások a leletmentő ásatások fokozott végzését követelte.

A művelődési irányelvekkel kapcsolatos 1958. december 18-i megyei párthatározat a múzeumépület fejlesztésével a gyűjteményraktárak bővítését is segítette. A tanácsi kezelésbe vétel óta (1962. július 1.) a Megyei Tanács V. B. 1962. szept. 4-i, 1964. aug. 3-i és 1967. május 4. ülésén részletes tárgyalásra került a múzeum munkája, s a tudományos munka korszerű feltételeinek megteremtése mindig kiemelt témaként szerepelt.

A szolnoki múzeum műemléki épülete alkalmas a múzeum végleges otthonául. A Megyei Könyvtár új épületbe költözése után a korszerű kiállítási és népművelési munka feltételei javulnak meg elsősorban, de a raktározási és egyéb munkafeltételeink is végleges megoldást nyerhetnek.

*A múzeumaink munkája a III. ötéves terv időszakában a gyűjtemények erőteljes fejlesztésére irányultak és vele párbuzamosan ezek szakszerű nyilvántartására. A tematikus kutatások alapozó jellegűek voltak, amelyek a megye különböző tudományos feladatait igyekeztek sokoldalúan felkutatni. Érthető, hogy a kutatásoknak csak részfeladatai kerülhettek publikálásra.*

#### **Javaslat a Szolnok megyei múzeum feladataira a IV. ötéves tervben**

*A IV. ötéves terv főfeladatait a megadott tudományos irányelvek – nem a kis részleteket, hanem az átfogóbb témákat előnyben részesíteni – alapján így fogalmazhatnánk meg:*

1. *Az eddigi alapozó, feltáró jellegű kutatások eredményeinek monografikus feldolgozása és közreadása.*

a) *Szolnok megye területének monográfiája két kötetben. Az egyik a legrégebb időktől kezdve dolgozza fel a megye történetét, a másik kötet pedig 1876-tól kezdve a legújabbkorot mutatja be, teljes részletezésben. Az 1876-os évszám azt az időszakot jelöli, amikor a mai Szolnok megye újra önálló lett, de ez tulajdonképpen a legújabbkor történetét foglalja magában. A kézirat elkészítésének határideje: 1974. április 4. Nyomdai megjelenés határideje: 1975. április 4. Ebbe a nagy munkához a tervidőszak előző éveiben az atábbi résztanulmányok készülnek el:*

Szolnok megye története a honfoglalás előtt (munkaközösség dolgozza fel 1972-ig).

A szolnoki várispánság régészeti emlékanyaga (Selmezi L. dolgozza fel 1971-ig).

Szolnok megye az Árpád-korban (Györffy György kandidátus bekapcsolásával munkaközösség dolgozza fel 1972-ig).

Szolnok megye a későközépkorban (munkaközösség dolgozza fel 1973-ig).

Szolnok megye 1685-től 1876-ig (munkaközösség dolgozza fel 1972-ig).

Szolnok megye 1918/19-ben (munkaközösség dolgozza fel 1971-ig).

Szolnok megye 1876–1974-ig (munkaközösség dolgozza fel 1974-ig).

b) *A Szolnok Megyei Néprajzi Atlasz gyűjtőmunkájának feldolgozása a benne megszabott főbb témák szerint:*

*Kartográfikus feldolgozás* (munkaközösség munkája az egyes szaktémáknak megfelelően). Kézirat elkészítés határideje: 1972. július 1.

*A néprajzi atlasz egyes témáinak feldolgozása monográfikus módszerrel* a helyi gyűjtéseken alapulva országos összefüggésekbe ágyazva. Részt vesznek egyes témák kidolgozásában a gyűjtők, illetve bekapcsolódnak országos szakemberek is. A tanulmányok megjelenítése füzet sorozatszerűen a Néprajzi Atlaszban megjelent tematikus számozásoknak megfelelően. Határidő folyamatos.

2. *Az eddig megkezdett gyűjtőmunkák folytatása, illetve új gyűjtőmunka beindítása az 1. sz. alatt megjelölt főfeladat, a Szolnok megyei monográfia munkáihoz.*

a) *Szolnok megye régészeti katasztere* munkálatainak folytatása és járásonkénti közreadása rotaprintos formában. Határidő: folyamatos.

b) *Szolnok megye földrajzi nevei* című gyűjtőmunka – amelyet a múzeum szakemberei már megkezdtek – kiszélesítése társadalmi gyűjtők bekapcsolásával. Célja: Szolnok megye összes, jelenlegi ismert határrész helyneveinek, utca, stb. elnevezésének rögzítése, amelyek felhasználhatók településtörténeti kutatómunkában. A munka elindítása 1971-ben, befejezése 1973-ban.

c) *Szolnok megye műemléki kataszterének befejezése* és feldolgozása fotókartokon és kiadványokban. A munka befejezése 1975-ben.

d) *A szolnoki vár történetének feldolgozásához* még szükséges gyűjtőmunka és régészeti feltárás befejezése 1973-ig.

e) *A szolnoki művésztelep történetének kutatása*, az itt dolgozó nagyobb mesterek munkásságának felkutatása, feldolgozása és kiállításokon történő bemutatása. Határidő: folyamatos.

f) *Természettudományi gyűjtőmunka megkezdése a megyei múzeumban*, hogy természettudományi témájú kiállításokkal, feldolgozásokkal tehessük gazdagabbá a múzeumi népművelő munkát.

g) *A testvérvárosi kapcsolatok kiszélesítése* során az észt népművészetét, történetét, fejlődését bemutató anyag helyszíni gyűjtése, s itthoni feldolgozása kiállítások, kiadványok formájában.

### 3. *Kiállítások:*

*Allandó kiállítást tervezünk:*

1973-ban a Tiszai Vízlépcső megnyitásakor Tiszafüreden.

1974-ben Szolnokon természettudományi komplex kiállítást a Tisza élete címen, amelyben bemutatnánk a Közép-Alföld életét, történetét, a földtani viszonyoktól kezdve a jelenig.

1975-ben Szolnokon a megye történetét bemutató új kiállítást (a könyvtár kiköltözése után).

*Időszaki, de hosszabb időre szólóan:*

1971-ben Szolnokon, a Zsinagóga kiállítási célra történő felhasználása után, a múzeumban „Szolnoki Galéria” címen a művésztelep jeles mestereit bemutató kiállítás.

Néprajzi, népművészeti kiállítás állandó jelleggel (a könyvtár kiköltözése után).

#### 4. A múzeumi szervezet egyéb feladatai:

a) Múzeumi egységet kell kiépíteni a megye egy-egy jelentősebb gócpontjában: Kunszentmártonban és Jászapátiban. Ez tulajdonképpen egy megindult és folyó munka befejezését jelenti.

b) A szolnoki múzeum padlásterében raktározási célra helyiségeket kell kiképezni megfelelő tűzbiztonsági követelményekkel, az új gyűjtött anyag elhelyezésére, mert a raktáraink már túltelítettek.

c) A karcagi és a tiszafüredi múzeum műemléki felújítása.

d) A szolnoki múzeum műemléki udvarának „Zenélő udvar” címen nyári népművelési nagyobb rendezvények, hangversenyek, művészi filmek vetítésére alkalmassá tétele.

e) A Verseggy Könyvtár kiköltözésével a múzeum épületének végleges birtokbavétele.

A múzeumi tudományos munkánk a IV. ötéves tervben egyben *előkészítését is segítik egy jelentős megyei és városi rendezvénynek. 1975-ben ugyanis Szolnok város 900 éves évfordulós ünnepséget szervez, amelyen kiállításokban, kiadványokban azt kívánjuk megmutatni, hogy Szolnok az alföldi megyeszékhelyek közül az egyetlen, amely I. István korában megyeszékhely volt és az ma is.* A kilenc évszázadot is meghaladó történelme során annyiszor elpusztult, fejlődésében akadályozott város 1945-től a tudatos városrendezési, város-politikai munka nyomán erőteljesen megindult az urbanizáció útján, s megteremtődik annak lehetősége, hogy az ország településhálózatában megjelölt feladatkörét betölthesse.

Kaposvári Gyula



## JEGYZETEK

1. JÁSZKUNSAGI FÜZETEK sorozat célkitűzését az első számban fogalmaztuk meg: „Azért indítottuk ezt a sorozatot, hogy Szolnok megye — és ezen belül a két jellegzetes magyar tájegység, a Jászság és a Nagykunság — népének életéből, dolgozó népünk hagyományai-ból minél többet megmenthessünk és hozzáférhetővé tegyünk.

De ezen kívül meg akarjuk ismertetni a ma értékeit is: a füzetekben sorra vesszük mind-azt, ami megérdemli, hogy a jövő nemzedék is tudjon róla.

A füzetek anyagát jól használhatják fiataljaink, kultúrotthonaink, kultúr-csoportjaink, népi együttesaink és haszonnal forgathatják mindazok, akik szívesen olvasnak népünk életéről.”

SZÜCS Sándor

Ludas Matyi cimborái. A Nagykunság és környékének haladó hagyományai-ból. Szolnok, 1954. 47. p. 20 cm. (Jászkunsági Füzetek 1.)

BETKOWSKI Jenő

Fahajók a Tiszán. A szolnoki fahajózás. — Szolnok, 1955. 56. p. 20 cm. (Jászkunsági Füzetek 2.)

SZÜCS Sándor

Háry János bajtársai. Verbunkos és obsitos történetek a Nagykunságból. Szolnok, 1956. 56. p. 20 cm. (Jászkunsági Füzetek 3.)

GYÖRFFY Lajos

Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. (Az 1571-es szolnoki török defter fordítása.) Szolnok, 1956. 63. p. lt. 20 cm. (Jászkunsági Füzetek 4.)

CSETE Balázs

Jászkiséri gyermekjátékok. A jászkiséri gyermekek játékelete és a maguk készítette játékszerek. Szolnok, 1957. 39. p. 20 cm. (Jászkunsági Füzetek 5.)

2. A DAMJANICH JÁNOS MŰZEUM KÖZLEMÉNYEI sorozat lényegében folytatja a Jászkunsági Füzetek célkitűzéseinek megvalósítását. Nagyobb önálló tanulmányok, kismonográfiák közreadására szolgál. Ebben a sorozatban jelentjük meg a monografikus igényű község- és várostörténeti tanulmányokat, köztük a helytörténeti-néprajzi pályázatokat és doktori díszertánciókat is.

SOÓS Imre

A jobbágyföld helyzete a szolnoki Tiszatájon. Szolnok, 1958. 46. p. 5 t. 20 cm. (A Damjanich János Múzeum Közleményei 1.)

KISS Géza

Kisújszállás története a 18. század végéig. Szolnok, 1959. 39. p. 4 t. 20 cm. (A Damjanich János Múzeum Közleményei 2.)

BETKOWSKI Jenő

Tiszai hajóselet. Fahajók a Tiszán II. rész. Szolnok, 1961. 79. p. 6 t. 20 cm. (A Damjanich János Múzeum Közleményei 3–4.)

DÖMÖTÖR Sándor, dr.

Abádszalók földje, népe, kultúrája. Szolnok, 1961. 190. p. 8t. 20 cm. (A Damjanich János Múzeum Közleményei 5–7.)

DOROGI Márton

A kunsági kisbunda. Szolnok, 1962. 36. p. 24t. 20 cm. (A Damjanich János Múzeum Közleményei 8—9.)

CSONTOS Sándor

A szolnoki Tisza Bútorgyár története. Szolnok, 1965. 36. p. 8t. 20 cm. (A Damjanich János Múzeum Közleményei 10.)

KORMOS László

Kunmadaras fejlődéstörténete termelőszövetkezeti községgé alakulásig. Szolnok, 1967. 191. p. 16t. 20 cm. (A Damjanich János Múzeum Közleményei 11—14.)

SZABÓ László

Munkaszervezet és termelőkenyesség a magyar parasztságnál a XIX—XX. században. Szolnok, 1968. 167. p. 20 cm. (A Damjanich János Múzeum Közleményei 15—18.)

KISS Kálmán

Kisújszállás (ezerkilencszáztizennyolc) 1918/19-ben. Szolnok, 1969. 116. p. 20 cm. (A Damjanich János Múzeum Közleményei 19—20.)

SZABO Lajos—ZSOLDOS István

Fejezetek Kisújszállás történetéből. Szolnok, 1969. 80. p. 4t. 20 cm. (A Damjanich János Múzeum Közleményei 21—22.)

BALÁZS Árpád

A Lenin Tsz Tiszaföldvárrott. Szolnok, 1970. 256. p. 16 t. 20 cm. (A Damjanich János Múzeum Közleményei 23—24.)

3. A SZOLNOK MEGYEI MÚZEUMI ADATTAR sorozatunk már címében hordja kiadványaink programját. A múzeumok ugyanis az egyes múzeumi szakágak tervszerű tárgygyűjtésén kívül a gyűjtőutakra, kutatásokra vonatkozó részletes feljegyzéseket, naplókát, kéziratokat stb. is rendszeresen gyűjtik, amelyek az egyes múzeumi tárgyak, leletek tudományos jelentőségét is növelik. Ezek a kéziratok a múzeumok adattáraiban kerülnek megőrzésre a múzeum területére vonatkozó helytörténeti, néprajzi, régészeti, műemlékvédelmi, stb. értékes forrásanyagként.

Hasznosan egészítik ki a múzeumi szakemberek kézíratait már évek óta a múzeumbarátok, önkéntes gyűjtők — fiatal és öreg egyaránt — és szakkörök által készített pályamunkák, dolgozatok is, amelyek az Országos Néprajzi Múzeummal közösen évenként meghirdetett felnőtt és ifjúsági pályázatainkra beérkeztek. S ha díjat, helyezést nem is ér el mindegyik, a pályamunkákban összegyűjtött adatok miatt méltók a megőrzésre.

A Szolnok Megyei Múzeumi Adattár sorozatunkban a múzeumi adattárak válogatott darabjait adjuk tehát közre.

SZUCS Sándor

Pásztorok a barázda közt. Szolnok, 80. p. 29 cm. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 1.)

KAKUK Mátyás

Kunszentmárton földrajzi nevei. Szolnok, 1965. 90. p. 1t. 29 cm. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 2.)

BANNER János

A Lehelkürt szolgálatában. Szolnok, 1966. 58. p. 29 cm. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 3.)

SZABO Lajos

A kunhegyesi szegények és redemptusok életéte a XVIII—XIX. század fordulóján. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 4.)

SZOLNOKI Munkás

Bevezetőt írta: Kaposvári Gyula. Szolnok, 1969. 14. p. 240 t. 29 cm. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 6.)

TANULMANYOK Tiszaföldvár életéből.

(A közigazgatás, a mezőgazdaság és az ipar fejlődése a felszabadulás után.) (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 7.) — Megjelenés alatt.

JÁSZSÁGI Néplap 1—2. évfolyam. (1918. dec. 25—1919. máj 24.) Jászberény, 1969. 7. p. 29 cm. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 8.)

MESZAROS Ferenc

Szolnok megye 1918/19-ben. Összeállította: —. Szolnok, 1969. 79. p. 29 cm. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 9.)

DOLGOZÓK Lapja 1944/45.

Szerk.: Kaposvári Gyula. Szolnok, 1969. 8. p. 14 t. 29 cm. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 10.)

SZOLNOK megye 1944/45-ös eseményeiből.

Szerkesztette: Kaposvári Gyula. — Szolnok, 1969. 138. p. 76t. VI. melléklet, 29 cm. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 11—12.)

SZOLNOK (huszonöt) 25 éve.

Adatok Szolnok város fejlődéséhez. I—II. — Szerk.: Balázs Andrásné, Barna Gábor, Kaposvári Gyula. Szolnok, 1969. 386. p. 53t. 29 cm. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 13—16.)

NÉPRAJZI dolgozatok Szolnok megyéből.

Diák pályamunkák.  
Összeáll.: Szabó László dr. Szolnok, 1970. 240. p. 29 cm. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 17-18)

BORUS József

Szolnok megye felszabadtítása. (1944. okt. 7.—nov. 17.) (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 19.) — Megjelenés alatt.

4. A JÁSZSÁGI FÜZETEK célkitűzése megegyezik a Damjanich János Múzeum Közleményei sorozatunkéval. A Jász Múzeum kiadványaként a Jászság területére vonatkozó tanulmányok megjelentetésére.

BLENESSY János

Jászberény iskolázásának és közművelődésének története a középkortól a 19. század végéig. Jászberény, 1967. 71. p. 8t. 24 cm. (Jászsági Füzetek 1.)

TOTH János

Harcoltunk a szovjethatalomért. Jászsági internacionalisták visszaemlékezései. Jászberény, 1967. 47. p. 24 cm. (Jászsági Füzetek 2.)

NAGY József

Sajátos farsangi népszokások a Jászságban. Jászberény, 1967. 24 cm. (Jászsági Füzetek 3.)

FEKETE Lajos

A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jászberény, 1968. 89. p. 12t. (Jászsági Füzetek 4.)

TOTH János

Az Oszírozás forradalom és a Tanácsköztársaság a Jászságban. (Adatok, dokumentumok.) Jászberény, 1969. 75. p. 24 cm. (Jászsági Füzetek 5.)

A Jászsági Honismereti Adattár füzeteit a Hazafias Népfront Honismereti Bizottságával közösen jelenteti meg a Jász Múzeum rotaprintes formában.

A felsorolt kiadványokon kívül még felhívjuk a figyelmet a múzeum népszerűsítési sorozatára, a MÚZEUMI LEVELEK-re, amely a múzeum baráti körök tagjait van hivatva tájékoztatni. Programját a Múzeumi Levelek 1. számában rögzítettük:

„Egy régi tervet váltunk valóra a Múzeumi Levelek megindításával. Számítlan olyan régészeti, őslénytani lelet, néprajzi tárgy, helytörténeti adat és anyag kerül a múzeumba, amelyre a tanácsok, pártbizottságok, pedagógusok, iskolai tanulók, mezőgazdasági dolgozók vagy építő munkások hívták fel a múzeumi dolgozók figyelmét. Mivel az ásatások vagy egyéb kutatások tudományos feldolgozása hosszú időt igényel, az általános érdeklődést szeretnénk addig is kielégíteni rövid, érdekes ismeretterjesztő cikkek, adatok közrebecsátásával. Az embereket ugyanis rögtön érdekli az anyag előbukkanásakor, egy az milyen korból származik, mire használták.

Lehetőség kínálkozik így arra is, hogy a múzeum régi és új értékeiből, fontosabb tárgyait rajzban, írásban bemutassuk. Ezzel az egyes községek, városok helytörténetéhez adunk használható anyagot.

Sort keritünk arra is, hogy a magyar tudományos kutatásoknak a szaklapokban csak idegen nyelven megjelent tanulmányaiból a Szolnok megyei vonatkozású régészeti, néprajzi, művészettörténeti, természettudományi, stb. részleteket ismertessük, s ezáltal mindenki számára hozzáférhetővé tegyük a legújabb tudományos eredményeket is.

Reméljük, hogy a Múzeumi Levelek még szorosabba fűzik a kapcsolatot a múzeumi munka iránt érdeklődő és azt támogató dolgozók és a múzeumok között. S az itt közölt írások is segítenek szűkebb hazánk, Szolnok megye megismertetésében és megismeretetésében.”

## SZOLNOK MEGYE RÓMAIKORI PÉNZFORGALMA

Szolnok megye területét kettéosztja a Tisza. A megye területének mintegy egyharmada esik a Duna–Tisza közére, kétharmada pedig a Tiszántúlra. Ez a területi megoszlás az i. sz. első században politikai elkülönülést is jelentett. A Duna–Tisza közén elterülő vidék a szarmata érdekszférához tartozott, míg a Tiszántúl a dák állam fennhatósága alá. A megye területén előkerült régészeti és numizmatikai leletek tehát nemcsak a megye rómaikori politikai, etnikai és gazdasági életére vetnek fényt, hanem egyúttal a Nagyalföldről alkotott képet is kiegészítik. És bár a Nagyalföld rómaikori pénzforgalmának feldolgozása már megtörtént,<sup>1</sup> sőt megkísérelték a barbaricum éremforgalom megindulását és ingadozásait a római-barbár népesség békés és háborús viszonyaira visszavezetni,<sup>2</sup> nem érdektelen az eddig még publikálatlan leletek vizsgálata, mivel nemcsak területünk rómaikori lelőhelyeinek száma növekszik így, hanem egyúttal lehetővé válik a barbár pénzviszonyok differenciáltabb elemzése is.

A Damjanich Múzeum birtokában van *Hild Viktor műgyűjtő régészeti naplója*.<sup>3</sup> Ebben a régészeti és zoológiai leletek mellett nagyszámú római érmet is leírt, előkerülésük körülményeivel együtt. *Fontos lelőhellyel és előkerülési körülményekkel ellátott éremleírásai alkalmasak a történeti és gazdasági értékelésre.* A 204 db érmet közül 58 % bronz-, 41 % ezüst- és 1 % aranypénz. Számos szórványleleten kívül az ő gyűjteményébe tartozott a Kunhegyes–kolbászpustzai, pusztafokorui, szajoli, az Újszász–Nagykátai közti vasútépítéskor előkerült, valamint a Szolnok–Szelevény közti Tiszaszakas szabályozásakor napvilágot látott érmelelet. Sajnos ezek az érmeleletek töredékesek, így teljes biztonsággal nem értékelhetők.

A következőkben megkísérlem – elsősorban a Hild-gyűjtemény alapján – Szolnok megye rómaikori pénzforgalmának elemzését.

A barbaricum területre kereskedelem, zsákmányolás, császári adomány, illetve járandóság formájában juthatott római pénz. A Barbaricum pénzforgalma bizonyos mértékben függvénye a szomszédos provinciákénak. A barbárokhoz csak akkor jutott római pénz, amikor forgalma a környező provinciákban már rendszeres volt.

Egyes történeti változásokat – az auctor- és régészeti adatok hiányában – csak a pénzforgalmon keresztül, közvetve lehet felismerni. A háborús körülmények miatt elrejtett éremkincsek sok esetben vetettek fényt a háborúk időrendjére és lefolyására. Szolnok megye területéről két olyan éremkincset ismerünk, amely többé-kevésbé ismert történelmi eseményhez köthető.<sup>4</sup> A birodalmon kívüli rendszeres pénzforgalom megindulásának feltétele egy polgárilag és katonailag megszervezett közvetítő provincia. Ezt a szerepet az Alfölddel kapcsolatban elsősorban Pannonia töltötte be.

A római birodalom északi terjeszkedése során i. e. 12. és 9. között hódította meg a Dunántúlt. A provincia tényleges megszállása és szervezése azonban csak az i. sz.

első évszázadában következett be. A Dunántúl romanizációja az Alföld politikai és gazdasági életére is hatott. A birodalom határai mentén élő népeket a rómaiak igyekeztek magukhoz láncolni, és felhasználni őket külső támadások feltartóztatására. Amikor Róma az újabb hódításokról lemondott, és jelszava a „plus est provinciam retinere quam facere”<sup>5</sup> (nagyobb dolog egy tartományt megtartani, mint csinálni) lett a biztonsági rendszerben egyre fontosabb szerepet töltöttek be a limesmenti népek.

A dunántúli római hódítás idején az Alföldön szkíta–kelta kevert népesség lakott, amely a dák állam megerősödéskor áldozatul esett a dákok nyugati és északnyugati terjeszkedési törekvéseinek. A dák terjeszkedés nagy veszélyt jelentett a közép- és aldunai provinciák számára. A rómaiak csak úgy biztosították e provinciák kiépítését és békés fejlődését, hogy ezt az állandóan fenyegető szomszédságot megszüntették. Ezért a dákokat a Duna partjáról visszaszorítván, más, a rómaiakkal legalább alkalmi szövetségben levő, kevésbé veszélyes törzsekkel népesítették be a határvézetet. A betelepedett törzsek a területfoglalás miatt kezdettől fogva a dákok ellenségeivé váltak, így megakadályozták őket abban, hogy támadásaikat közvetlenül a római tartományok ellen intézzék. Az i. sz. első században Pannonia katonai biztosítása érdekében a védelmi sáv szerepét a Duna–Tisza köze töltötte be, az újonnan megszervezett pannónia provincia viszont a belső tartományoknak volt kulcsfontosságú védőbástyája. Fontosságát mi sem bizonyítja inkább, mint az, hogy az ún. császári provinciák közé tartozott.<sup>6</sup> Pannonia már Augustus uralkodása alatt jelentékeny katonai erővel rendelkezett, nagyszámú segédcsoport mellett három légió katonasága védte a határokat. A Duna balpartjára betelepülő germánokat hamarosan kliensállam keretei közé szorították és így biztosították az északi határ nyugalmát. A Dunakönyökben és attól délre, délkeletre az illír osus és kelta cotinus törzsek szállásterülete terült el. Ezek a törzsek csak akkor jelentettek veszélyt a rómaiak számára, ha egy nagyobb nép, mint pl. a dákok bevonták őket a birodalom elleni támadásaikba. A szarmata-jazig törzsek betelepülésekor a dák befolyás alól szarmata befolyás alá került ez a kevert népesség.

A szarmaták nomád népe az i. e. III. században tűnt fel Dél-Oroszország területén. Az évszázadok folyamán lassan Nyugat felé terjeszkedtek és Augustus uralkodása alatt már az Alduna-vidéki római településeket veszélyeztették állandó betöréseikkel. A szarmaták legnyugatabbra eljutott törzse a jazig volt. Az i. sz. első században, a század első felében aldunai területeikről a Duna–Tisza közére költöztek át. Valószínűnek látszik, hogy beköltözésüket a rómaiak is elősegítették a dák veszély ellensúlyozására, tekintve, hogy a Vaskapunál csak a római hadvezetés tudtával és beleegyezésével vonulhattak be. Ezzel a taktikai húzással a rómaiak bizonyos védelmet biztosítottak a dákokkal szemben, és egyúttal csökkentették azt a veszélyt, amit az Alduna vidékén feltorlódott nagyszámú barbár népesség terjeszkedési törekvése jelentett Moesia provincia számára. A szarmaták hamarosan beilleszkedtek a Duna balparti népek szövetséges rendszerébe, s egyesített katonai erejüket előbb más barbár törzsek, majd a rómaiak ellen próbálták ki.<sup>7</sup> Megyénk területének a Duna–Tisza közére eső része az első században szarmata fennhatóság alá tartozott, míg a Tiszántúl a dák érdekszféra határterülete volt. A szarmaták keleti terjeszkedése csak Traianus dák háborújának – melyben a szarmata lovasság Traianus oldalán harcolt – győztes befejezése után vált lehetővé. Kisebb-nagyobb csatározások után elfoglalták a dákoktól a Tiszántúlt. Ez a területi megoszlás abból a szempontból jelentős, hogy ha a provincia és a szarmaták korai kereskedelmi kapcsolatát vizsgáljuk, akkor ezeknek a nyomát csak a Duna–Tisza közén kereshetjük. A szarmaták magyarországi történetének korai szakaszában a római kereskedelem útján a barbárokhoz kerülő árumennyiség és -minőség még nem számottevő. Ennek oka egyrészt abban rejlik, hogy

Pannonia tartomány maga is még a megszervezés fázisában volt, másrészt a szarmaták megtartották a Fekete-tenger vidéki kereskedelmi kapcsolataikat. E kapcsolatok Dacia provincia megszervezésével nehézkessé, sőt lehetetlenné váltak, és új kapcsolatok a helyi és szomszédos kelta törzsek felé irányultak. A szarmata törzsek megerősödése hamarosan veszélyessé vált a rómaiak számára, akik az első század végén kénytelenek voltak radikális változásokat létrehozni a tartományi katonaság körében. Újabb csapatokat vezényeltek a Rajna vidékéről a Dunához, és megkezdték a római határvonal pannoniai szakaszának a kiépítését. Ezután már nem a tartomány belsejében állomásoztak a csapatok, hanem a Duna jobbspártján építették fel táboraikát, megakadályozandó az esetleges barbár betöréseket, amelyek a szarmata terület népességének növekedésével egyre sűrűbben érték a tartományt.

Pannoniában legkorábbra keltezhető pénz a görög tetradrachom volt. Ez a pénzfajta a Barbaricumban is előfordul „barbár” utánzataival egyetemben. A legkorábban megjelenő római pénz az i. e. I. századból való köztársasági denár. Ugyanez a helyzet a barbár területen is, sőt szarmata sír mellékleteként is előfordult már.<sup>8</sup> A császárság első évtizedeiben mind Pannoniában, mind a Barbaricumban szórványos az éremelőfordulás. A tartományban csak a Flaviusok idején indul meg a rendszeres pénzforgalom, s ezzel egyidőben a szarmata területen is. A római-szarmata kereskedelem megindulását a Barbaricumban előkerült római leletek és főleg a jól keltezhető terra sigillaták alapján próbálták meghatározni. Kétségtelen, hogy a rómaiak által exportált terra sigillaták tömeges elterjedése a szarmata területen a kereskedelem fellendülését jelentette, de nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy más árucikkek kapcsán már korábban kialakultak a kereskedelmi kapcsolatok. A római pénzek kopottságából arra következtettek, hogy hosszabb használat után kerültek a földre. Ugyanannyi a lehetősége azonban annak, hogy barbár területen forgott sokáig a pénz, mint annak, hogy hosszabb tartományi használat után került a barbárok közé. A pénzek kopottságából tehát csak hosszabb használatukra következtethetünk, de nem segít annak a problémának a megoldásánál, hogy mikor áramlottak be a szarmatákhoz. A római és barbár történelem eseményei megerősítik azt a feltételezést, hogy a szarmata beköltözés után hamarosan szövetséges kapcsolat alakult ki, amelyet germán párhuzamok alapján csak valamilyen évjáradék, juttatás, rendszeres ajándékozás formájában lehet elképzelni. Ezt látszanak igazolni a 68-69. év eseményei.

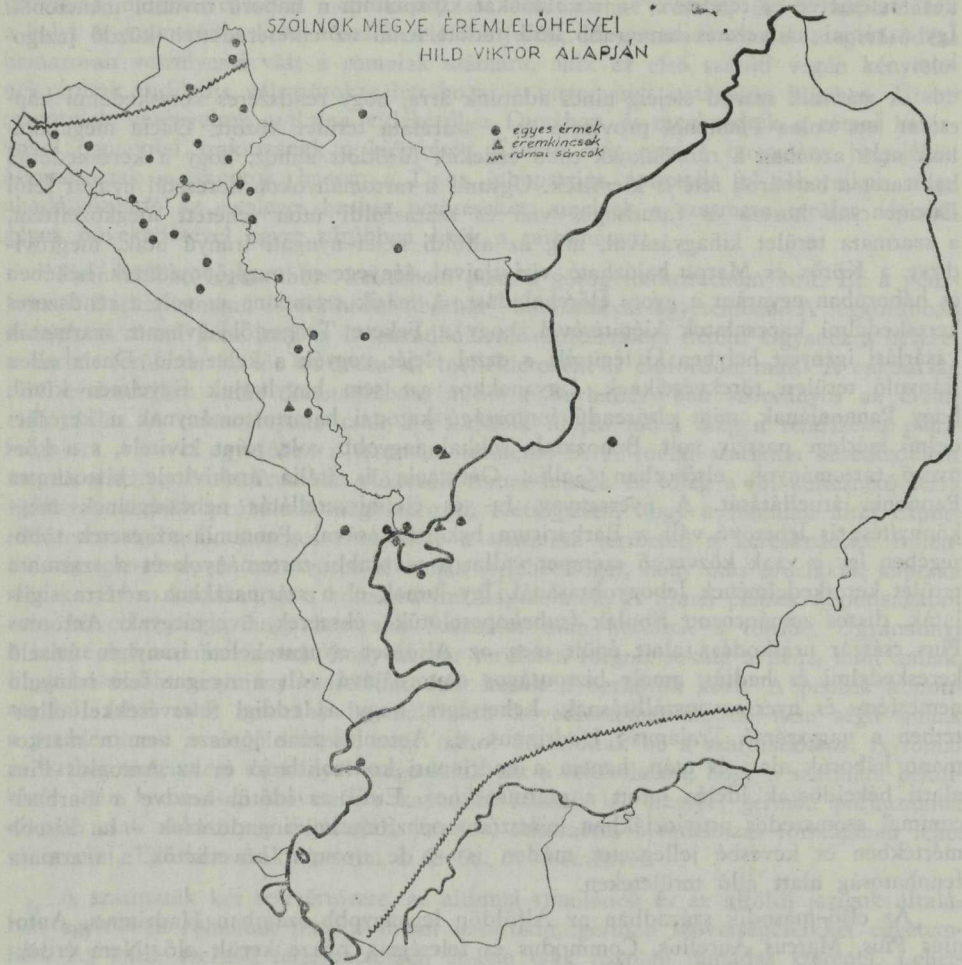
A szarmaták két testvértörzse, az aldunai roxolánok és az alföldi jazigok általában egyidőben rohanták meg a római határokat, germán szövetségeseikkel egyetemben. Az antik szerzők feljegyzéseiben 68-ban csak roxolán támadás szerepel. Lehetséges, hogy a jazigok békés magatartásának hátterében egy római-barbár szerződés vagy szövetség húzódik meg. Sőt, amikor Antonius Primus csapaival Vitellius ellen vonult, magával vitte a Sido és Italicus vezette germán csapatot és a jazigok vezető embereit, ami csak szövetségeseik esetében volt indokolt. A szövetséges viszony azonban csakhamar felbomlott és Domitianus uralkodása alatt elkeseredett harcok után kötöttek csak békét. A szövetség felújítására Traianus dáki háborúiban került sor, a közös ellenség, Decebál dákjai ellen. Dacia provincia megalapítása újabb ellenségeskedések szülőanyja lett. Elvágta a roxolánok és jazigok közti közlekedési utat, s ezzel az alföldi szarmatákat nagy gazdasági és politikai nehézségek elé állította, akikhez eddig a roxolánok közvetítésével jutott el a Pontus vidéki áru. Az alföldi szarmatáknak egyúttal nem maradt lehetőségük a nomád életmódra, mivel most már három oldalról vette körül területüket szervezett és katonailag megerősített római határ, negyedik oldalon pedig a szabad dákok és a germánok szabtak határt terjeszkedési törekvéseiknek. Érthető tehát, hogy bár a dákok leverésekor újabb területekhez jutottak, mégis fegyvert fogtak a rómaiak ellen. Hadrianus császár a jól bevált

divide et impera elvet alkalmazva, megosztotta a szarmata törzseket. A „pénzjáradékot” felemelve és rendezve,<sup>9</sup> a roxolánokat kikapcsolta a háború további menetéből. Így a római hadvezetés hamarabb urrá tudott lenni az elkeseredetten küzdő jazigokon.

A második század elejéig nincs adatunk arra, hogy rendszeres kereskedelmi kapcsolat lett volna Pannonia provincia és a szarmata terület között. Dacia megalakulása után azonban a rómaiaknak több érdekük fűződött ahhoz, hogy a kereskedelmi hálózatot a barbárok felé is kiépítsék. Ugyanis a tartományokon keresztül nyugat felől Dáciát csak hosszú és fáradságos vízi és szárazföldi úton lehetett megközelíteni, a szarmata terület kihagyásával, míg az alföldi kelet-nyugati irányú utak, megrövidítve a Körös és Maros hajózható víziútjaival, lényegesen megkönnyítették békében és háborúban egyaránt a gyors előrehaladást. A másik szempont az volt a rendszeres kereskedelmi kapcsolatok kiépítésével, hogy a Fekete Tengertől elvágott szarmaták vásárlási igényeit helyben kielégítsék, s ezzel elejét vegyék a kelet felé, Dacia ellen irányuló területi törekvéseiknek. Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Pannoniának, mint elsőrendű fontosságú katonai határtartománynak a kereskedelmi mérlege passzív volt. Behozatala sokkal nagyobb volt, mint kivitele, s a környező tartományok, elsősorban Gallia, Germania és Itália áru kivitele biztosította Pannonia áruellátását. A nyersanyag, fa- és élelmiszerellátás nehézségeinek megkönnyítése is lehetővé vált a Barbaricum bekapcsolásával. Pannonia az esetek többségében így is csak közvetítő szerepet vállalt a távolabbi tartományok és a szarmata terület kereskedelmének lebonyolításánál. Így jutnak el a szarmatákhoz a terra sigillaták, díszes zománcozott fibulák (ruhakapcsolótűk), ékszerek, üvegtárgyak. Antonius Pius császár uralkodása alatt épült meg az Alföldet nyugat-keleti irányban átszelő kereskedelmi és hadiút, amely biztonságos csatornájává vált a nyugat felé irányuló nemesfém- és nyersanyagszállításnak. Lehetséges, hogy az eddigi feltevésekkel ellentétben a nagyszámú Traianus-, Hadrianus- és Antonius-pénz jórésze nem a markomann háborúk alatt és után, hanem a hadrianusi konszolidáció és az Antonius Pius alatti békeidőszak idején jutott a szarmatákhoz. Ettől az időtől kezdve a Barbaricummal szomszédos provinciákban lejátszódó pénzforgalmi ingadozások – ha kisebb mértékben és kevésbé jellegzetes módon is –, de nyomon követhetők a szarmata fennhatóság alatt álló területeken.

Az első-második században az Alföldön legnagyobb számban Hadrianus, Antonius Pius, Marcus Aurelius, Commodus és feleségeik pénze került elő. Nem érdektelen összehasonlítani a Szolnok megyei és alföldi pénzforgalmat ebben az időszakban. Grafikonunk alapján<sup>10</sup> megállapítható, hogy az Alföldön legnagyobb számban Antonius Pius, utána nagyságrendi sorban Marcus Aurelius, Hadrianus és Commodus pénzei kerültek elő. Hild Viktor éremgyűjteménye alapján felállított nagyságrendi sor csak abban tér el a nagyalföldi képtől, hogy Marcus Aurelius pénzei mennyiségben megelőzik az egy szinten mozgó Hadrianus és Antonius Pius korabeli érmeiket és csak ezek után következnek Commodus és Traianus veretei.

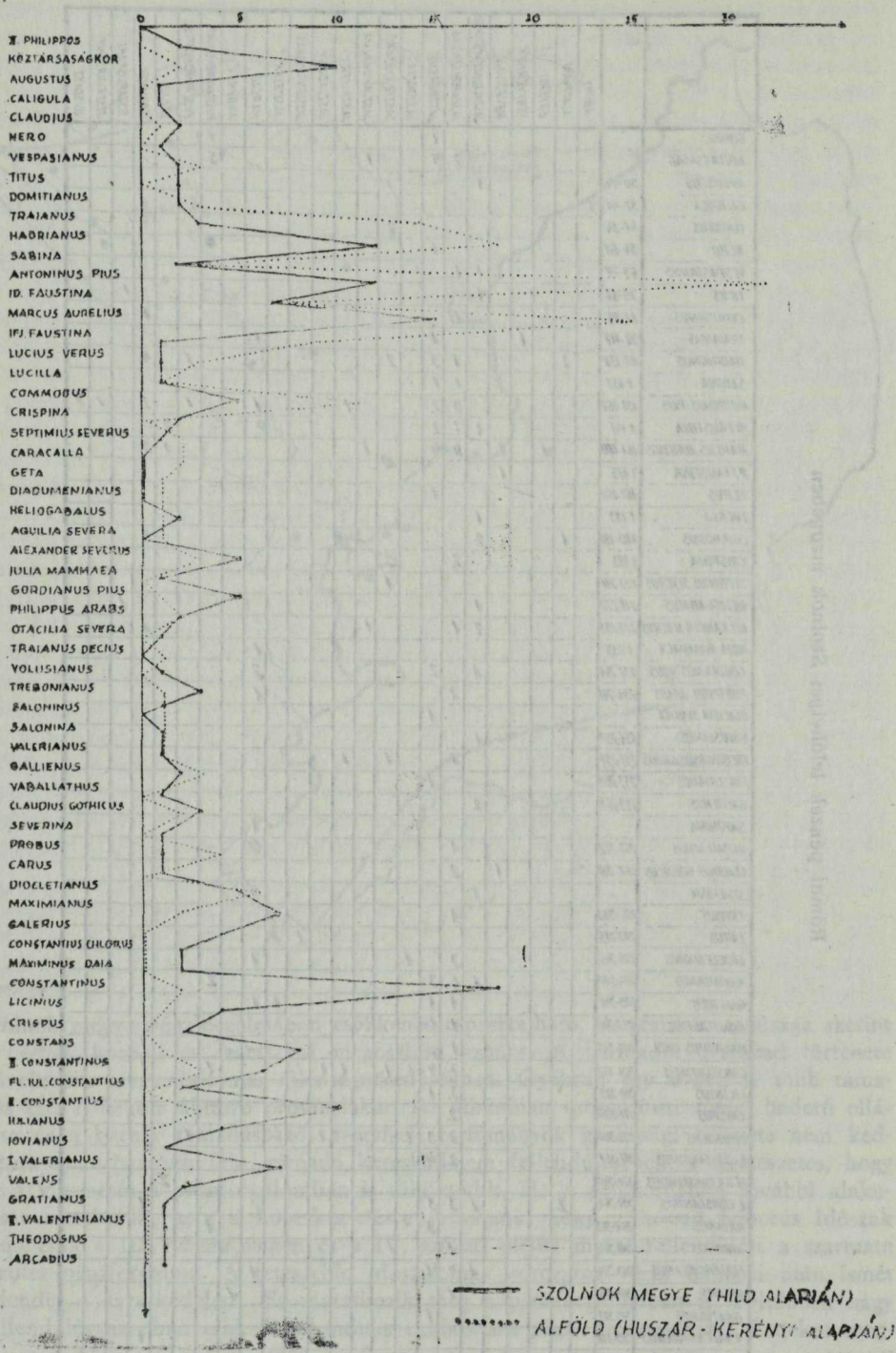
A markomann háborúk sok változást idéztek elő a római-barbár kapcsolatokban. A szarmata-római kereskedelemre vonatkozó pontos auctor-adat is ebből az időből származik. A rómaiak kijelölték a szarmaták számára a vásár-napokat.<sup>11</sup> Már korábban megállapították a vásárok helyét,<sup>12</sup> és a napok kijelölésének a katonai felügyelet szempontjából volt jelentősége. A háborús viszonyok kedvezően hatottak a pénz barbaricummi beáramlására, hiszen a háborúskodás alatt több esetben fordult meg római hadsereg az Alföld területén és a szarmaták is többször betörték a szomszédos provinciákba. Ugyanakkor a békekötések után újult erővel indulhatott meg a kereskedelem a szarmata szállásterületen. Commodus uralkodása után mind az Alföld, mind



Szolnok megye pénzforgalmában csökkenés tapasztalható. A grafikon tanúsága szerint a pénzék korbeli és számszerű megoszlása azonos. A harmadik évszázad története bővelkedik szarmata-római ellenségeskedésekben. Gyakran egy évben is több támadás érte a békére áhító provinciákat. Az állandóan mozgósított római haderő ellátása és a barbár támadásoktól megviselt tartományok gazdasági helyzete nem kedvezett a karbaricum felé irányuló kereskedelem fellendülésének, s természetes, hogy ez a visszaesés a pénzforgalomban is tükröződik. Ha a pénzforgalom további alakulását szemléljük, arra a következtetésre juthatunk, hogy a hosszú háborús időszak után csak a III. század végén és a IV. század elején mutat fellendülést a szarmata terület pénzforgalma. A tetrarchia időszakának sorozatos véres háborúi után ismét felendül a kereskedelem. Ez mutatkozik meg a pénzforgalomban is. Feltűnően nagy fellendülés azonban csak Constantinus uralkodása alatt tapasztalható. Érdekes megfigyelni, hogy ez a fellendülés csak a Szolnok megyei anyagban van meg. Alföldi viszonylatban a Diocletianus kori csekély fellendülés után az éremforgalom vissza-







esik a III. századi szintre, míg a Szolnok megyei anyag a második századihoz hasonló ugrásszerű emelkedést mutat. Ennek a jelenségnek a magyarázata is a történelmi eseményekben kereshető. A harmadik századi állandó csatározások nyilvánvalóvá tették, hogy az egyre erősödő népvándorlási hullám már a Kárpát-medencén belül is olyan erőeltolódásokat okozott, hogy a keleti és északkeleti irányú nyomás ellensúlyozására az Alföldön lakó barbár törzsek megpróbálták új területek felé kiutat keresni a nagyobb és erősebb germán népek támadásai elől. A rómaiak tehát csak úgy tartották meg határaikat, ha gátat tudtak vetni a szarmaták nyugati törekvéseinek. Ezt csak egy módon érthették el, ha valamilyen módon érdekeltté teszik a szarmatákat eddigi területeik megtartásában és olyan segítséget tudnak nyújtani nekik, amellyel felvértelve sikerrel tudnak szembeszállni a germán támadásokkal. Constantinus erőd-építkezései a tartományi határok megerősítését célozták, alkalmazkodva a támadó népek harci stílusához. Ugyanekkor létrehozta a barbár területekből azt a védelmi zónát, amely csak az I. században állt fenn – ha nem is ilyen céltudatos és határozott formában – a dákok ellen. 322 táján megépült az Alföldön egy sáncrendszer,<sup>13</sup> az ún. Ördögárok, amely az alföldi szarmatáknak védelmet nyújtott a kelet és északkelet felől Pannonia felé nyomuló germánok ellen. A római határszakaszon pedig, ahol a sánc bekapcsolódott a római limesbe, erős táborokkal és számos őrtoronnyal biztosították a betörés ellen a tartományt. Ezeket a szakaszokon, a Dunakönyökben és a sánc déli csatlakozásánál szinte egymást érik az őrállások, táborok. A barbár területen végigvonuló sánc csak a rómaiak segítségével épülhetett meg, ezt bizonyítja a nemrég feltárt Hatvan-gombospusztai őrtorony léte is. Valószínű, hogy a sánc mentén több őrtorony épült, római katonai segédlettel. (Igazolják ezt a feltáráskor előkerült római katonai bélyeges téglák, római áruk, stb.)

A megyénk területén végighúzódnó sáncok máig is nyomon követhetők, nagyságukból következtethetünk arra a hatalmas munkára, amellyel a szarmaták biztosították szállásterületüket és egyben a római tartományok biztonságát. A korabeli megyei pénzlelőhelyek 80%-a a római sáncok menti, vagy a közelben fekvő vidékekről való. Ez nem magyarázható pusztán azzal, hogy ezeket a területeket esetleg alaposabban kutatták át. Szükséges lenne újra, nagyobb részletességgel és nagyobb anyagot figyelembe véve feldolgozni az Alföld pénzforgalmát, különös tekintettel azokra a vidékekre, ahol a római sáncok húzódnak. Ha az Alföld egész területével ellentétben ki lehetne mutatni a sáncok vonalán végig a Constantinus kori pénzanyag mennyiségi fellendülését, sokban hozzájárulna a római sáncok építési idejének hiteles bizonyításához. Nem érdektelen, hogy a Bánátban Constantinus uralkodása alatt ugyanaz a jelenség tapasztalható.

A római sáncok közvetlen közelében elrejtett éremleletek záródása alapján arra lehet következtetni, hogy a IV. század hetvenes éveinek a végén adhatták fel a római sáncok védővonalát, valószínűleg a meginduló hun mozgalom hatására. Az előkerülő érmek számának fokozatos csökkenése is erre utal. A constantinusi fellendülés után lassú hanyatlás jelei mutatkoznak a pénzforgalomban és I. Valentinianustól kezdve gyakorlatilag le is áll. Ez nem csak a Barbaricum válságos helyzetét mutatja, hanem Pannonia provincia hanyatlásával is összefüggésben van.

Röviden összefoglalva, Hild Viktor numizmatikai gyűjteménye lehetővé tette, hogy a Nagyalföld római kori pénzforgalmán belül egy kisebb egység, Szolnok megye római kori pénzviszonyairól alkotott képet kiegészítsük. Nem választható el egymástól Pannonia tartomány, valamint a vele szomszédos Barbaricum pénzforgalma. Ugyanúgy függvénye a szarmata terület gazdasági viszonya a provinciának, ahogyan függvénye a barbár történelem a rómainak.

A rómaiak szomszédságába beköltöző lovasnomád nép lassan beilleszkedett a határmenti nép szerepébe és időleges kliensi kapcsolatok révén megnyitotta területét

a római kereskedők előtt. A Barbaricum felé a Flaviusok alatt indul meg a pénz áramlása, és Antonius Pius uralkodásának békés évtizedeiben erősödik meg. Ugyanekkor kapcsolódik be a birodalom kereskedelmi vérkeringésébe a szarmata terület az alföldi nyugat-keleti irányú kereskedelmi és hadiutak segítségével. Az utak mentén vámállomások biztosították az áru zavartalan továbbjutását.

A római import azonban messze alulmarad a többi barbár nép felé áramló kivitelnek. Ennek magyarázatát egyrészt a közvetítő Pannonia passzív kereskedelmi mérlegében kereshetjük, másrészt abban, hogy a szarmaták nem tudtak a római áruval egyenértékű, vagyis a rómaiak által keresett árucikket adni. Kivitelük nagyrészt valószínűleg a vásárhelyekre hajtott ló és szarvasmarha képezte.<sup>14</sup>

A barbár területek pénzforgalma századokon át híven tükrözi a szomszédos római tartományok történelmi és gazdasági változásait. A szarmata terület éremanyagában nyomon követhetők a nagy horderejű békekötések, háborús és szövetséges időszakok egészen addig, ameddig Pannoniával együtt a sáncokkal övezett védelmi zónát a keletről jövő és egyre erősödő népvándorlási hullámok eltörölték.

Vaday Andrea

#### JEGYZETEK

1. Kerényi A. Numizmatikai Közlöny 54—55 (1955—56) 14—., Huszár L. Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 5 (1955).
2. Gabler L. Archeológiai Értesítő 95 (1968) 238.
3. Damjanich János Múzeum tulajdonában.
4. Az öcsödi éremlelet: R. Alföldi M. Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte 13 (1963) 103., Jónás E. Numizmatikai Közlöny 28—29 (1929—30) 30—. A nagyrévi éremlelet: Numizmatikai Közlöny 23—24 (1924—25) 39—.
5. Florus, II 17, Mócsy A. Antik Tanulmányok 9 (1962) 191—.
6. A katonailag nagyfontosságú tartományok közvetlenül a császár alá tartoznak, míg a kevésbé fontosak a senatus alá.
7. Tacitus, Germ. 43., Tacitus, Ann. XII. 29—30.
8. Kerényi A. i. m. 18.
9. Scriptores Historiae Augustae, vita Hadriani VI. 6—8.
10. A grafikonon a császárok uralkodási időszakai alapján szétválasztva szerepelnek az alföldi és külön a Hild-gyűjtemény alapján a Szolnok megyei pénzek.
11. Dio Cassius 71, 19 (Boissovain).
12. Dio Cassius 71, 11, 3., Cod. Cust. 4, 63, 6., CIL III. 3653.
13. Soproni S. Archeológiai Értesítő 96 (1969) 43—.
14. A szarmaták — ellentétben a germánokkal — nem kereskedtek rabszolgákkal, bár tudomásunk van arról, hogy törzseik ismerték a rabszolgaság intézményét.

## A könyvtári ismeretterjesztés néhány kérdése

A könyvtárak ismeretterjesztésének mibenlétét rendszerint a két számmal mérik, melyet a hivatalos statisztikai adatszolgáltatás tartalmaz: a könyvvállomány-nak és a kikölcsönzött könyveknek hány százaléka ismeretterjesztő mű.

Megyénk tanácsi közművelődési könyvtáraiban 1969-ben a könyvvállománynak 37, a kikölcsönzött köteteknek, a forgalomnak 21<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-a volt ismeretterjesztő munka, a többi szépirodalom és gyermekirodalom. Két alapvető adat, de általánossága miatt nem érzékletes. Nem mutat közelebbit a minőségről, a tartalomról, s kérdéses, hogy a forgalom adata mennyiségi mutatónak is megfelel-e? Ezt a kérdést kell először megvizsgálnunk, mert azt a tartalmi kérdést magában hordja ez az arány: elegendő-e, elfogadható-e, hogy csupán 20<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-nyi az ismeretterjesztés hálózatunk tevékenységében? Nem becsülve le a szépirodalom olvasásának tudati, érzelmi, esztétikai nevelő hatását, megfelel-e ez az arány a könyvtár nagy múltú hagyományos szerepének és a jelen társadalmi elvárásainak mind a szocializmus építése, mind a gyorsuló ismeretek terjesztése szempontjából. A kérdés magában hordja az elégedetlenséget, de legalábbis a meditatálásra készítő kétkedést.

1968-ban és 1969-ben ennek a kérdésnek a részletesebb megismerésére több könyvtárban elemző felmérést végeztünk. Az eljárás formája keresztmetszet-vizsgálat volt, amikor is kézbe vettük az összes olvasói törzslapokat, az azokban levő minden egyes könyvkártyát, s előre megtervezett táblázatba megtettük a bejegyzéseket. Ez a feldolgozás nemcsak azt mutatta meg, hogy éppen azon a napon kinél mennyi és milyen könyv volt kint, hanem, mert kiterjedt az olvasók 70-90<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-ára, s ez jelentett egy-egy könyvtárban 1500-3000 főt, a nagy számok statisztikai törvénye alapján helyálló képet adott az általános és jellemző állapotról.

A számos adat között feljegyeztük, hány olvasónál volt kint csak szépirodalmi mű és hányánál valamilyen ismeretterjesztő könyv. Természetesen jegyeztük azt is, amit a statisztikai adatszolgáltatás számon tart, hogy a kivitt könyvek hogyan oszlottak meg a tekintetben. A két arány a felnőtt olvasóknál egymás mellett a következőképpen jelentkeznek:

	Kikölcsönzött könyvek	Személyek
Tiszafüred	28 <sup>0</sup> / <sub>0</sub>	41 <sup>0</sup> / <sub>0</sub>
Karcag	27 <sup>0</sup> / <sub>0</sub>	43 <sup>0</sup> / <sub>0</sub>
Kunszentmárton	30 <sup>0</sup> / <sub>0</sub>	51 <sup>0</sup> / <sub>0</sub>
Túrkeve	19 <sup>0</sup> / <sub>0</sub>	44 <sup>0</sup> / <sub>0</sub>
Törökszentmiklós	26 <sup>0</sup> / <sub>0</sub>	44 <sup>0</sup> / <sub>0</sub>
Szolnoki járás községei	21 <sup>0</sup> / <sub>0</sub>	42 <sup>0</sup> / <sub>0</sub>
Megyei Könyvtár	30 <sup>0</sup> / <sub>0</sub> -a	60 <sup>0</sup> / <sub>0</sub> -ánál

volt kint ismeretterjesztő könyv.

Az egyes könyvtárak közötti különbözőségek mellett kizárólagos érvényesüléssel jelentkezik, hogy a személyek aránya sokkal jobb a forgalom arányánál. Közel kétszerese, sőt a 7 esetből 3-ban a kétszerest el is éri. Átlagot véve, a kikölcsönzött könyvek 25,5<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-a volt ismeretterjesztő, és ez az olvasók 50<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-ánál volt kint. Figyelembe kell venni, hogy ezt az arányt egy adott nap keresztmetszete mutatta. Nem minden olvasó visz ki minden esetben ismeretterjesztő könyvet. Volt ilyen a felméréskor is, amire a személyeket ismerő helyi könyvtárosok gyakran rámutattak. Feltétlenül meghaladja az 50<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-ot – könyvtárosi becslések szerint kb 70<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-ot jelent –, akik kisebb vagy nagyobb mértékben, rendszeresen vagy alkalmanként ismeretek megszerzéséért kölcsönöznek könyvet.

A magyarázat egyszerű: az ismeretterjesztő műveket tartalmuk jellegénél fogva hosszabb ideig olvassák, mint egy regényt. Van olvasó, aki 8–10 szépirodalmi művet cserél, míg a másik 1–2 ismeretterjesztőt. Vagy ugyanazon olvasó 1 szakmai munka mellett kivisz 3–4 szépirodalmi könyvet. Ezért ennek az olvasónak csak 20<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-nyi értékű volna ismeretszerző érdeklődése? Éves összesítésben aztán 80<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-ot kitevő szépirodalmi kötet jelentkezik 20<sup>0</sup>/<sub>0</sub> ismeretterjesztővel szemben. Az emberek a könyvtár eleven, aktív eleme. A személyek aránya valósabban tükrözi a könyvtár ismeretterjesztésének hatásterületét. Nem 20<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-nyi könyvre hat, hanem 50–70<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-nyi olvasóra. Nem érdektelen a könyvek aránya sem, mert mutatja az ismeretterjesztés intenzitását. Fontos kiegészítő adat. Úgy véljük van fejlődési lehetősége, illetve szükségessége.

A felnőtt ismeretterjesztő forgalom 25,5<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-át az összesítésben a gyermekek kölcsönzése csökkenti 21-re. Arra gondol az ember, hogy ez természetes, hiszen azok főleg meséket, ifjúsági regényeket olvasnak. Vizsgálataink azt mutatták, hogy ez csak részben – az alsó tagozatosoknál – tényező. A felső tagozatos gyermekeknél többször találtunk a felnőttekét elérő megoszlási arányt. Néhány összehasonlítás a kisebb aránynak egy másik okát hozta ki. A gyermekek részére kölcsönözhető könyvek 19<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-a ismeretterjesztő. Ebből ők 14<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-os forgalmi arányt csináltak. Erősen megközelítették a könyvállomány arányát. A felnőttek 25,5<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-os forgalma 42<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-os ismeretterjesztő könyvmennyiségből történt. Kevés a gyermekek számára rendelkezésre álló ismeretterjesztő könyv, ezért jön ki feszített arány. A felnőtteknél fennálló helyzet a kívánatos, az állomány aránya legyen nagyobb, hogy biztosítsa a választékot.

A már hivatkozott 7 könyvtári egységben a gyermekolvasóknál is megnéztük, hogyan viszonylik egymáshoz a kikölcsönzött kötetek és az ismeretterjesztő műveket igénybevevők aránya. A könyveknek 18<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-a volt ismeretterjesztő és ez a gyermekolvasók 35<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-ánál volt kint. Ugyanúgy kétszeres a személyek aránya, mint a felnőtteknél, kisebb számok relációjában, mert kevesebb a könyv. Az igény meglétét olyan konkrét észrevétel is igazolja, hogy pl. az egyik könyvtárban a gyermekrészleg állományában 4 kötet népszerű egészségügyi mű volt csupán, az ezzel egyidőben végzett vizsgálat a forgalomban mégis 8-at talált kint. Mikor a gyermek ilyen könyvet kért, áthozták neki a felnőtt részlegből. Kiderült, hogy ez elég gyakori eset.

Összevonva a gyermekek és felnőttek adatait, elfogadhatjuk, hogy az összes olvasóknak mintegy 60<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-a fordul ismeretek megszerzéséért a könyvtárhoz. A 80 000-t meghaladó beiratkozott olvasói létszámból ez körülbelül 50 000 főt jelent. Közel annyi, mint az általános iskolások száma a megyében.

A könyvtárak ismeretterjesztése nemcsak a könyvek kikölcsönzésében áll. Gyakran élnek a szóbeli terjesztés módszereivel is. 1969-ben nagyrészt saját rendezésben, kisebb részben más szervekkel – főleg művelődési otthonnal – közösen a könyvtárak 112 szépirodalmi- és szakíró-olvasó találkozót rendeztek, vagy helyi előadóval vezetett összejövetelt tartottak 564 látogatóval. 118 könyvismertetést tartottak 7208 hallgatónak. A könyvismertetést, ezt a sajátos könyvtári rendezvényt is ide soroljuk, mert noha

konkrét és direkt ismeretet valamely témáról nem ad, a könyvekről való tájékoztatás – még ha szépirodalommal foglalkozik is – ismeretterjesztést jelent.

Az esetenkénti rendezvényeken kívül kialakultak kisebb közösségekben történő foglalkozások. Létezésük, tevékenységük hullámzó. Megszűnnek, újraalakulnak, egyrészük megszilárdult, foglalkozása többé-kevésbé rendszeres és tervszerű. Főleg két forma szerepel. Egyik a gyermekeknek rendezett csoportos foglalkozás, ami 1969-ben 560 volt 16 191 résztvevővel. Színvonaluk, tartalmasságuk különböző. Sok közöttük a mesemondás, diafilmvetítés, de valamilyen formában és mértékben történi ismeretközlés is. Mindenképpen lehet tartalmilag fejleszteni ebben az irányban, ezért itt tartjuk számon.

A másik forma a könyvtári klub. Ezt látjuk jelenleg a leghatékonyabb olvasóvánevelési formának. Rendszeresen összejönnek, általában ugyanazon résztvevőkkel. Melyiknek kezdetlegesebb, melyiknek fejlettebb koncepciója, terve van a foglalkozásokra. 1969-ben 37 klub működött 975 taggal. Nem tekintjük még mindet szilárd bázisnak, de összességében egy kialakuló mozgalom jeleit mutatja.

A szóbeli ismeretterjesztés mindezen formája minden esetben és tudatosan, propaganda is az olvasás mellett. A résztvevőket, hallgatókat a könyvhöz igyekszik elvezetni, mert minden téma elmélyültebb megismerése végső fokon a könyvhöz kötődik.

Társadalomtudósok, szociológusok, művelődéspolitikusok állapították meg, hogy a rövid idő alatt megújuló és gyarapodó ismeretek követelik az iskolában megszerzett tudás felfrissítését, utánpótlását. Az 1970 májusában tartott Országos Népművelési Konferencia is foglalkozott azzal, hogy a magasabb termelési színvonal, a jobb életfeltételek mellett növekszik a tömegek műveltségének szerepe. Nő a termelőerő szubjektív oldalának, az ember tudományos ismeretének, képzettségének jelentősége. Mindez az egyént a szükséges ismeretek öntevékeny megszerzésére készíti. A közművelődési intézményeknek ezt az öntevékenységet erősíteni, fejleszteni kell, minde- nek előtt pedig kiszorgálni.

A könyvtár, a könyvet két tulajdonsága különösen alkalmassá teszi erre a feladatra. Egyik az, hogy a könyvolvasás időpontját az egyén számára nem külső tényező határozza meg, mint a rádió és televízió műsoránál, ismeretterjesztő előadásnál vagy akár tanfolyamnál is, hanem akkor veszi kézbe a könyvet, mikor neki a legkedvezőbb vagy legszükségesebb. – A másik az, hogy a könyvtár a maga nemében, a maga eszközében – könyv, dokumentum – mindenhol, bárkinek a legszükségesebb, s ha kell, a legmagasabb szintet tudja adni. Tudományos mű, szakkönyv, a legfrissebb folyóiratcikk-igény jelentkezik, de nem állnak rendelkezésre azok a dologi feltételek, ennek teljes alkalmazását lehetővé tennék. A személyi feltételek is fejlesztést kívánnak mind mennyiségileg, mind minőségileg, de korszerű felszereléssel máris jóval többet tudnának adni, mint amennyit adnak.

Hogy a tudományos-műszaki forradalom igényei jelentkeznek a könyvtárakban, azt számokkal igazolják a könyvtárközi kölcsönzés és a Megyei Könyvtár tájékoztató szolgálatának adatai. Mindkettő teljes egészében ismeretterjesztés és a könyvtári szolgáltatás legértékesebb formái közé tartozik. A könyvtárközi kölcsönzés, mint ismeretes, abban áll, hogy a könyvtári hálózati rendszer révén a keresett mű eljuthat bármely kis könyvtárba, a hálózat legtávolabbi pontjára is. Eredeti vagy reprográf formában. Nemcsak az országból, de a világ bármely részéből is.

A könyvtárközi kölcsönzés forgalmának alakulása a megyei tanácsi könyvtári hálózatban az utolsó 3 évben a következő volt:

1967:	3040	kötet
1968:	3694	„
1969:	4768	„

Ebből 1969-ben a Megyei Könyvtár forgalma:	2055	kötet
járásí és városi könyvtáraké:	967	„
községi könyvtáraké:	1746	„

Különösen figyelmet érdemel a községi könyvtárak 1746 kötete. Kisebb részben járásí központjaiktól kérték, legnagyobb részét a szolnoki Verseggy Könyvtárból, de nem jelentéktelen mennyiségben kaptak országos központi könyvtárakból, néhány esetben külföldről. Mutatja, milyen magas igények értek be a községekben is.

A Megyei Könyvtár Tájékoztató Szolgálatá nyilvánartartja a hozzá intézett nagyobb terjedelmű információs kérdéseket, illetve elintézésüket. 1969-ről 301 olyan kérdés szerepel, melyhez irodalomkutatót végeztek vagy egyéb tartalmú részletes tájékoztatót adtak. Legalább háromszorosára tehető ennek a kézből adott rövid válaszok száma.

A könyvtárosok aktív közreműködésével élő formákon túl magának a könyvtári állománynak az elhelyezése, elrendezése is ismeretekkel szolgál. A könyveknek szabad polcon való tárolása, a könyvek közötti böngészés, azok korlátolatlan kézbevétele, a keresgélés önkéntelenül is számos információt ad. Találkozik az olvasó új szerző nevével, új könyvcímmel. Belelapoz a könyvbe, s megállapítja, legjobban éppen az ismeretterjesztő könyveknél, megvan-e benne az, amit keres? Vagy éppen a lapozgatás kelti benne életre a lappangó, de még nem tudatosult igényt. A könyvkiállítások, a kiemelések, még a legegyszerűbben megszerkesztettek is eligazítást adnak, mert rendszerint egy témakört foglalnak magukban.

Külön meg kell említeni az állomány két csoportját, mely sűrített tartalmat hord magában, s az utóbbi években egyre növekvőbb mennyiségben és kielégítőbb összetételben áll az olvasók rendelkezésére. Egyik az olvasótermi kézikönyvtár, a lexikonok, enciklopédiák, szótárak, összefoglaló művek, kézikönyvek gyűjteménye. A másik csoport a folyóiratok. Információs szerepük nagyon fontos, a legfrissebb ismereteket tartalmazzák.

Könyvtári hálózatunk hírlap és folyóirat ellátottsága a következő:

Megyei Könyvtár és Szolnok városi fiókok	558		
Járásí és városi könyvtárak	793	átlag	99
Községi könyvtárak	1088	átlag	17
összesen:	2439	hírlap és	

folyóirat.

E két fontos állománycsoport ismeretterjesztő hatókörét számokban adni nem tudjuk. Nincs jegyezve, hányan ülnek le olvasni, mennyi és milyen kézikönyvet vagy folyóiratot vesznek le olvasni. Azt tudjuk tapasztalatból, hogy a helybenolvasáshoz való férőhely nem elég. A férőhelynek és a szükséges felszerelésnek a biztosításával valának a könyvtárak a korszerű ismeretek öntevékeny megszerzésének műhelyeivé.

Az eddigiek a közművelődési könyvtár ismeretterjesztő eszközeivel, formáival foglalkoztak. Azt igyekeztek kifejteni és igazolni, hogy a könyvtár alapvetően és egész konstrukciójában elsősorban ismeretek terjesztésére van állítva és hivatva. A könyvkölcsönzés adatai azt a több felől tett megállapítást erősítik, hogy könyv-



táraink túlnyomó mértékben még a szépirodalmi olvasás igényét elégítik ki. E mögött azonban találunk olyan tényeket, melyek többnek mutatják az ismeretterjesztés jelenlegi volumenét is, de főleg rámutatnak annak nagy fejlődési lehetőségeire.

Az, hogy a máris folyó ismeretterjesztésnek milyen a tartalma, s hogyan oszlik meg az olvasók különféle csoportjai és korosztályai között, külön cikk tárgya lehet. De egy kérdéssel még itt kell foglalkozni: milyen színvonalú ismeretterjesztést végez a hálózat, s mi a követelmény e tekintetben?

Könyvtáraink „közművelődési” jelzője lényegében megadja a választ: széles tömegek között közvetlenül végez alap- és középfokú ismeretterjesztést az ismeretek minden területén, a könyvtárközi kölcsönzés révén pedig, az igényeknek megfelelően, közvetítve a nagy könyvtárak anyagát, kielégít tudományos szükségletet is. A hálózati központ, a megyei könyvtár koncepciójában azonban tudományos célkitűzés is szerepel. Nem kialakult funkció még, de nem is távlati perspektíva. Mostani mindennapi munkánkban van kialakulóban. A Verseyhy Könyvtárban 3 olyan csomópont tapintható ki, mely már ennek a célkitűzésnek az irányában áll.

Elsőként a helyismereti gyűjteményt kell említeni. Ez volt a legelső témakör, melynek gazdáivá a megyei könyvtárak lettek kijelölve addig a határig, mely nem a múzeumi vagy levéltári profilba tartozik. A gyűjtést a teljesség igényével kell végezni, hogy forrása lehessen a megye területének bármely részére vagy bármely tárgykörre vonatkozó tudományos kutatásnak is. Könyvtárunk gyűjteménye, ha nem is teljes még, oly mennyiséget már elért, hogy alkalmas kutatásra, különösen a most megindult feltárás és rendezés előrehaladásával. Arra mindenesetre alkalmas volt, hogy a felszabadulási vetélkedők idején bármelyik járás és város hasznos adalékokhoz tudott hozzájutni.

Második ilyen részlegünk a mindössze féléves, de a legjobban talpánálló Pedagógiai Szolgálatunk. A megyei könyvtárak ezt a szerepet az Országos Pedagógiai Könyvtártól vették át, mely nyilvánvalóan nem tudhatta ellátni az ország minden pedagógusát. E félév alatt Pedagógiai Szolgálatunk a megszerezhető irodalmat teljességgel egybegyűjtötte, a szakfolyóiratok rendelkezésre állanak. Egyetemi szakdolgozatok készülnek, pedagógiai államvizsgára készülnek a gyűjtemény anyagából könyvtárközi segítség nélkül. Van, aki némi könyvtárközi kisegítéssel a szükséges irodalom nagyobb részét itt megtalálta doktori disszertációjához. A megye pedagógusait negyedévenként tájékoztatja az új beszerzésekről és félévenként kiadja a pedagógiai szakfolyóiratok cikkeinek annotált és idézetekkel bővített címjegyzéket. Teljessé teszi a szolgáltatást az, hogy a szolgálat vezetője képzettsége alapján alkalmas arra, hogy magasabb szintű vizsgára készülöket, tudományos kutatással foglalkozókat tanácsal lásson el és a témát meg is konzultálja. Ezt azért emelem ki, mert ahhoz, hogy egy könyvtár vagy gyűjtemény tudományos kutatásra alkalmas legyen, nemcsak megfelelő állomány kell, de olyan könyvtáros is, aki ura ennek az állománynak.

Alighogy terjedt a szolgálat híre, s egyre többen vették igénybe, rövid idő alatt jelentkezett az első kielégíthetetlen igény: külföldi szakfolyóiratot kerestek. Ez természetesen meglesz. Az öröndetes az, hogy ezt igény provokálta ki. – A Szolgálathoz bejáró helyben olvasók egyharmada vidéki.

A harmadik csomópont a társadalomtudományi irodalom gyűjteménye. Erre nem deklarálták központilag a megyei könyvtárakat, mint a helyismereti gyűjtésre, nem is kérték fel, mint a pedagógiai szolgálat kifejesztésére. A könyvtári gyakorlat hozta magával. Részben az igények, másrészt a szocialista könyvtár tudatos világnézet-nevelő célkitűzése. A könyvtári hálózat 20 esztendeje alatt a gyakorlati élet a következőképpen alakította ki az ismeretterjesztő művek arányát az állományban:

társadalomtudományi	10,49 %
természettudományi	3,12
műszaki	4,47
egyéb (irodalom, művészetek, földrajz)	15,71
összes ismeretterjesztő	37,14 %

Az említett gyakorlati élet abban áll, hogy különféle szervek, szervezetek, intézmények, vállalatok alakítanak ki szakkönyvtárat termelési vagy működési jellegüknek megfelelően, annak szükségleteire, s ez az állományuk mélyebb, több lehet a Megyei Könyvtár megfelelő állományánál. A társadalomtudományi irodalmat azonban sem községben, sem városban nem gyűjti oly mértékben egyetlen szerv sem, mint a helyi könyvtár, és a megyében is a Verseygy Könyvtár gyűjteménye a legszélesebb körű, a teljességet legjobban megközelítő. Mint legnagyobb társadalomtudományi gyűjtemény törekszik is szerzeményezésében és szolgáltatásaiban a tudományos igényeket is kielégíteni.

Társadalmunk kettős folyamat hatása alatt fejlődik: a szocialista társadalmi rend teljes felépítését végezzük, s ugyanakkor jelen van a világban a tudományos-műszaki forradalom. Mindkettő izgalmas állapotot jelent, s gyors tempót hord magában. A könyvtár ennek a társadalomnak az intézménye, ugyanezt a mozgást kell átvennie és szolgálnia. Megváltozik a könyvtár funkcionálása, más a könyvtári modell. A hagyományos könyvtári cél a gyűjtés, a megőrzés volt. Rendelkezésre is állt annak, aki kereste. A modern könyvtár sokkal akívabb. Nem téve félre a megőrzés feladatát, résztvesz a lelegevenebb életfolyamatban. Információs központtá válik, mely gyűjti, rendezi és terjeszti a tudományos kísérleteit, eredményeit. Sokkal több lesz a maiság, az időszerűség tevékenységében is, állományában is, mint a régi könyvtár volt.

Nemcsak a könyvtár, de a könyvtáros modellje is változik. A régi tudós könyvtáros a klasszikusok hűs árnyékában őrizte és gondozta az emberiség szellemi kincseit. A modern könyvtáros a megőrzést folytatva minden újnak keresője, befogadója és terjesztője. De nem kevésbé tudósnak kell lennie.

**Dr. Nyitrai Lajos**